

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Szczecin, dnia 3 października 2025 r.

Poz. 4101

UCHWAŁA NR XVIII/168/2025 RADY GMINY WAŁCZ

z dnia 25 września 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2026-2029

na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2025r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Wałcz uchwala, co następuje:

§ 1. Uchwala się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2026-2029 (GPOnZ) w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

§ 2. Program podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego i na stronie internetowej Urzędu Gminy.

§ 3. Wykonanie Uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

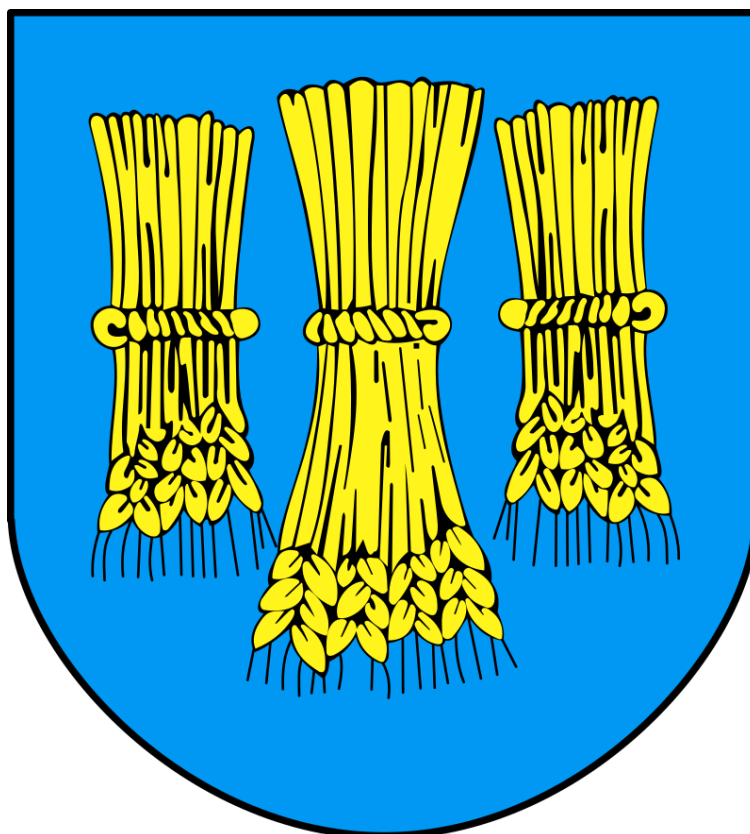
§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2026 r. i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Robert Dłużak

Załącznik do Uchwały Nr XVIII/168/2025
Rady Gminy Wałcz z dnia 25 września 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WAŁCZ NA LATA 2026-2029

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

CZERWIEC 2025

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	18
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	18
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Wałcz ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	20
5.2.1. Charakterystyka gminy	20
5.2.2. Rys historyczny Gminy Wałcz	21
5.3. Krajobraz kulturowy gminy	22
5.3.1. Dziedzictwo materialne	22
5.3.1.1. Układy ruralistyczne.....	23
5.3.1.2. Zabudowa chłopska	23
5.3.1.3. Architektura sakralna	24
5.3.1.4. Kapliczki	25
5.3.1.5. Cmentarze.....	26
5.3.1.6. Zespoły rezydencyjno-parkowo-folwarczne	26
5.3.1.7. Architektura rezydencjonalna.....	27
5.3.1.8. Zieleń komponowana	28
5.3.1.9. Zabudowa folwarczna	28
5.3.1.10. Zabudowa mieszkalna	29
5.3.1.11. Zabudowa gospodarcza	29
5.3.1.12. Zabytki techniki.....	29
5.3.1.13. Obiekty użyteczności publicznej	30
5.3.2. Dziedzictwo materialne – podsumowanie	31
5.4. Dziedzictwo niematerialne	32
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	36
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	36
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	38
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	39
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	40
5.6.1. Stanowiska archeologiczne.....	41
5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy	43

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	44
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	47
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	49
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.....	51
9.1. Dotacje.....	51
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	55
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	57
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe.....	58
10. Bibliografia.....	61
11. Spis tabel	61
12. Załączniki	62

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe stanowi istotny element tożsamości lokalnej, historycznej i narodowej. Zabytki, jako nośniki pamięci o przeszłości, odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu świadomości mieszkańców oraz w budowaniu poczucia wspólnoty i ciągłości kulturowej. Gmina Wałcz, położona w województwie zachodniopomorskim, posiada bogaty zasób dziedzictwa kulturowego, obejmujący zarówno obiekty sakralne, rezydencjonalne, jak i elementy tradycyjnej architektury wiejskiej oraz zespoły parkowo-dworskie.

Celem niniejszego Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2026-2029 (zwany dalej GPOnZ) jest określenie strategii i kierunków działań związanych z ochroną, konserwacją i zagospodarowaniem zabytków na obszarze gminy, zgodnie z wymogami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program ma na celu nie tylko zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, ale również jego aktywizację poprzez wykorzystanie w działaniach edukacyjnych, turystycznych i promocyjnych.

Dokument ten powstał w oparciu o analizę stanu zachowania zabytków znajdujących się na terenie Gminy Wałcz oraz przy współpracy z instytucjami ochrony dziedzictwa, mieszkańcami i lokalnymi organizacjami. Program wskazuje zadania, które powinny zostać podjęte przez samorząd oraz inne podmioty, by skutecznie chronić, popularyzować i wykorzystywać potencjał kulturowy gminy.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Programu Opieki na zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020 przyjętego Uchwałą Nr XVI/88/2015 Radę Gminy Wałcz z 29 grudnia 2015 r. oraz Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2021-2025 przyjętego Uchwałą Nr XLIII/294/2022 Rady Gminy Wałcz z dnia 24 lutego 2022 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustalaniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku

wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

- 2) uznanie za pomnik historii;

- 3) utworzenie parku kulturowego;

- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19**: „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

- **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
 - 3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
- *Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89,** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwała się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 30 czerwca 2026 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwartej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykonywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa

narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020 przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Wałcz wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego, Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2021-2024, Inteligentne Specjalizacje Województwa Zachodniopomorskiego 2021-2027;
- powiatowym: Strategia Terytorialna 2021-2027 Powiatu Wałeckiego.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030 została przyjęta Uchwałą Nr VIII/100/19 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 28 czerwca 2019 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 wraz z Prognozą oddziaływania na Środowisko. Strategia określa kierunki działań społeczności regionu oraz mechanizmy monitorowania jego rozwoju. Zgodnie z zapisami dokumentu rozwój kultury stanowić ma fundament tożsamości regionalnej. Realizacji założeń strategii mają służyć programy strategiczne.

Ze względu na swoje położenie dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego uwarunkowane wielorakimi i wielowiekowymi czynnikami historycznymi i demograficznymi różni się znacząco od pozostałych województw. Najważniejszymi ośrodkami kultury województwa są Szczecin i Koszalin, gdzie siedziby mają niemal wszystkie teatry, obie filharmonie oraz duża część muzeów. Na Pomorzu Zachodnim znajduje się ponad 400 domów i ośrodków kultury (w tym klubów i świetlic), a także niemal 500 bibliotek i punktów bibliotecznych. Pod względem liczby widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych oraz pod względem liczby widzów w kinach województwo nie odbiega od średniej krajowej.

W Strategii określono cztery cele strategiczne, z których wyprowadzono 13 celów kierunkowych. Cele zidentyfikowane są nadrzędnym aktem wyboru – spośród szerokiego katalogu celów rozwojowych dedykowanych poszczególnym obszarom aktywności samorządu województwa. Wskazują one obszary priorytetowe, wyznaczające ścieżkę do osiągnięcia zamierzonej wizji rozwoju regionu w perspektywie do roku 2030.

W zakresie kultury wskazano na następujące cele:

I Cel strategiczny Wzmocnienie roli województwa w relacjach międzyregionalnych i transgranicznych.

W tym obszarze ważne jest również realizowanie i finansowanie lub współfinansowanie przez samorząd przedsięwzięć ze szczególnym uwzględnieniem specjalizacji gospodarczych regionu, np. w dziedzinie niebieskiej i zielonej gospodarki, infrastruktury turystycznej, ale także kultury i edukacji.

Cel kierunkowy 1. 1. Wzmocnienie bałtyckiego wymiaru polskiej polityki regionalnej i europejskiej.

Polityka inwestycyjna i gospodarcza regionu zostanie oparta w znacznej mierze na założeniach umożliwiających aktywne pozyskiwanie partnerów zagranicznych, w szczególności z obszaru makroregionu bałtyckiego. Jej uzupełnieniem będzie rozwijanie kontaktów w sferze B+R i edukacji, a także w dziedzinie kultury, uwzględniających pielęgnowanie i promowanie polskości i świadomości narodowej mieszkańców Pomorza Zachodniego.

Cel kierunkowy 3.3. Upowszechnianie i podnoszenie poziomu usług publicznych.

Zostanie wypracowany i wdrożony regionalny standard dostępu do usług publicznych, dóbr kultury i mechanizmów rozwoju lokalnego (przynajmniej w odniesieniu do usług świadczonych przez jednostki samorządu regionalnego). Samorząd podejmie działania na rzecz budowy i wzmacniania sieci współpracy na obszarach wiejskich regionu, w oparciu o rozwiązania instytucjonalne (LGD, system dystrybucji funduszy unijnych), projekty rewitalizacyjne, ale i półformalne sieci przepływu informacji i usług.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego został przyjęty Uchwałą Nr XVII/214/20 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 24 czerwca 2020 r. (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2020 r. poz. 3564).

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest elementem regionalnego planowania strategicznego, w którym następuje konkretyzacja przestrzenna celów strategicznych województwa. Określa uwarunkowania, zasady i kierunki kształtowania struktury przestrzennej województwa, w taki sposób, aby stworzyć korzystne warunki dla rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia oraz konkurencyjności regionu, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Stanowi on podstawowy dokument polityki przestrzennej województwa odnoszący się do głównych elementów zagospodarowania przestrzennego oraz koordynacji zamierzeń organizacyjnych, społecznych, gospodarczych i innych, będących przedmiotem zainteresowania samorządu wojewódzkiego w wymiarze przestrzennym, ustalając ramy terytorializacji polityki rozwojowej województwa.

W obszarze ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego określono, że najważniejszym celem jest zahamowanie degradacji obiektów zabytkowych i dóbr kultury współczesnej oraz zachowanie i kształtowanie krajobrazu kulturowego jako cennego elementu kultury, przyczyniającego się do atrakcyjności obszaru, wpływającej na jakość życia mieszkańców i wzrost walorów turystycznych. Ochrona najcenniejszych obiektów i obszarów kulturowo-krajobrazowych przed degradacją oraz ich rewaloryzacja stanowią jedne z najistotniejszych działań budujących ład przestrzenny.

Wyznaczono następujące kierunki:

Kierunek 1. Zahamowanie degradacji obiektów zabytkowych i dóbr kultury współczesnej, poprawa ich stanu i sposobu wykorzystania.

Kierunek 2. Obszarowa ochrona obiektów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.

• Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2021-2024

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXIX/338/21 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 28 października 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2021 r. poz. 5593)

Podstawę opracowania programu stanowiła analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń. Program obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z bogatym dziedzictwem kulturowym województwa zachodniopomorskiego, zarówno zagadnienia kontekstu historycznego, zachowanego zasobu materialnego dziedzictwa, jego mocnych i słabych stron, prawa i finansów, ale głównie wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat.

Program opracowany został jako realizacja obowiązku wynikającego z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Bazą stały się doświadczenia z realizacji wcześniejszych programów – na lata 2008-2012, 2013-2017, 2017-2020, cykliczne sprawozdania, a także wyniki konsultacji z jednostkami samorządów terytorialnych województwa oraz jednostkami organizacyjnymi i instytucjami samorządu województwa.

Program jest jednym z dokumentów kierunkowych samorządu województwa, działającego na rzecz pomyślnego rozwoju regionu i jego mieszkańców. Podstawowym celem Programu jest ochrona dziedzictwa kulturowego i włączenie go w nurt życia społeczeństwa, poprzez utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie województwa, działania służące utrzymaniu zasobu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków oraz zagospodarowaniu ich w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz potrzebom społecznym – obecnych i przyszłych generacji. W polityce kulturalnej województwa zachodniopomorskiego zapisano, iż podstawę opracowania programu stanowi analiza zasobu kulturowego województwa i potrzeb w zakresie jego ochrony i opieki nad nim, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Program obejmuje zagadnienia związane z bogactwem kulturowym dziedzictwa regionu, w szczególności zabytków, przy uwzględnieniu lokalnej specyfiki, mocnych i słabych stron, uwarunkowań prawnych i finansowych. Meritum Programu stanowią wytyczenie celów strategicznych i operacyjnych oraz

określenie zadań w perspektywie najbliższych czterech lat. Misją jest poprawa uwarunkowań wpływających na stan zabytków i umocnienie tożsamości lokalnej i narodowej dla rozwoju społeczeństwa województwa zachodniopomorskiego poprzez kulturę, rozumianą jako całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa. Przyjęte do realizacji zadania mają sprzyjać rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków oraz krajobrazu kulturowego i służyć procesom rozwojowym w obszarach gospodarczym, turystyczno-rekreacyjnym i społecznym, w zgodności z polityką województwa zachodniopomorskiego oraz państwa.

Zgodnie z założeniami tworzenia dokumentów na szczeblu regionalnym aktualny Program koncentruje się na zadaniach i działaniach, za które jest odpowiedzialny samorząd województwa, angażując swoje zasoby techniczne, organizacyjne, osobowe i finansowe.

Bezpośrednim realizatorem zadań, przy wsparciu środkami zewnętrznymi, będą jednostki organizacyjne samorządu oraz instytucje kultury samorządu województwa, w szczególności Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, dla którego są to działania statutowe.

Przyjmuje się do realizacji trzy cele perspektywiczne:

- I. Utrzymanie zabytków, jako integralnego elementu krajobrazu kulturowego budującego ład przestrzenny województwa zachodniopomorskiego.
- II. Zwiększanie atrakcyjności zabytków w procesie aktywizacji społecznej, gospodarczej i turystycznej województwa zachodniopomorskiego.
- III. Wzmacnianie otwartego społeczeństwa poprzez wzrost i popularyzację wiedzy o zabytkach i dziedzictwie kulturowym województwa zachodniopomorskiego.

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określa się cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowuje się określone zadania szczegółowe.

• **Inteligentne Specjalizacje Województwa Zachodniopomorskiego 2021-2027**

Inteligentne Specjalizacje Województwa Zachodniopomorskiego 2021-2027 to dokument, który został przyjęty Uchwałą Nr 1695/22 przez Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 9 listopada 2022 r.

Dokument identyfikuje kluczowe obszary rozwoju regionu, w których Pomorze Zachodnie posiada unikalne zasoby i potencjał innowacyjny. Jedną z sześciu wyznaczonych specjalizacji jest „Turystyka i jakość życia”, która bezpośrednio odnosi się do dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu. Inteligentne specjalizacje są właściwe dla nowego programu regionalnego „Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021-2027.

Specjalizacja „Turystyka i jakość życia” obejmuje działania związane z wykorzystaniem zasobów kulturowych i przyrodniczych w celu tworzenia atrakcyjnych produktów turystycznych. W ramach tej specjalizacji promowane są inicjatywy, które:

- Wykorzystują lokalne dziedzictwo kulturowe do tworzenia unikalnych atrakcji turystycznych.
- Integrują dziedzictwo kulturowe z innymi sektorami, takimi jak gastronomia czy rzemiosło, w celu tworzenia kompleksowych ofert turystycznych.
- Wspierają rozwój infrastruktury turystycznej w obszarach o znaczeniu kulturowym.

Włączenie dziedzictwa kulturowego do inteligentnych specjalizacji podkreśla jego rolę jako czynnika rozwoju gospodarczego i społecznego regionu.

Dla Gminy Wałcz oznacza to, że projekty związane z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego mogą wpisywać się w regionalne priorytety rozwojowe. W ramach Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami warto uwzględnić:

- Inicjatywy promujące lokalne dziedzictwo kulturowe jako element oferty turystycznej.
- Projekty integrujące dziedzictwo kulturowe z innymi sektorami, takimi jak edukacja czy kultura, w celu tworzenia kompleksowych programów rozwoju lokalnego.
- Działania wspierające rozwój infrastruktury turystycznej w obszarach o znaczeniu kulturowym.

Uwzględnienie tych aspektów w lokalnych planach może zwiększyć szanse na pozyskanie dofinansowania z funduszy europejskich oraz przyczynić się do zrównoważonego rozwoju Gminy Wałcz.

• **Strategia Terytorialna 2021-2027 Powiatu Wałeckiego**

Strategia Terytorialna 2021-2027 Powiatu Wałeckiego została opracowana w 2021 r. To dokument opracowany w ramach partnerstwa „Sieć współpracy zarządzania strategicznego gmin na rzecz kompleksowego rozwoju Powiatu Wałeckiego”. Partnerstwo to obejmuje Powiat Wałecki oraz wszystkie gminy w jego granicach: Gminę Miejską Wałcz, Gminę Wiejską Wałcz, Miasto i Gminę Człopa, Gminę i Miasto Mirosławiec oraz Gminę i Miasto Tuczo.

Celem Strategii jest zintegrowane podejście do rozwoju społeczno-gospodarczego regionu poprzez wspólne planowanie i realizację projektów inwestycyjnych oraz społecznych.

Strategia kładzie duży nacisk na wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju turystyki i tożsamości regionalnej. W ramach przedsięwzięć priorytetowych przewidziano m.in.:

- rozwój infrastruktury turystycznej opartej na potencjale endogenicznym, czyli wykorzystanie istniejących zasobów kulturowych i przyrodniczych do tworzenia atrakcji turystycznych;
- budowę i modernizację szlaków turystycznych, w tym ścieżek rowerowych i pieszych, które łączą miejsca o znaczeniu historycznym i kulturowym;
- ochronę i promocję zabytków, poprzez działania konserwatorskie oraz organizację wydarzeń kulturalnych mających na celu zwiększenie świadomości społecznej na temat lokalnego dziedzictwa.

Dla Gminy Wałcz istotne jest, aby Gminny Program Opieki nad Zabytkami był spójny ze Strategią Terytorialną Powiatu. W związku z tym, warto uwzględnić następujące elementy:

- identyfikację i dokumentację lokalnych zabytków, w tym zarówno obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jak i tych o wartości historycznej nieobjętych formalną ochroną;
- planowanie prac konserwatorskich i restauratorskich, z uwzględnieniem możliwości pozyskania środków z funduszy europejskich oraz krajowych programów ochrony dziedzictwa;
- integrację działań z innymi gminami powiatu, w celu tworzenia wspólnych szlaków turystycznych i organizacji wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- edukację i promocję, czyli działania mające na celu zwiększenie świadomości mieszkańców na temat znaczenia ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zachęcanie do aktywnego udziału w jego zachowaniu.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wałcz

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wałcz przyjęto Uchwałą Nr XXII/26/2000 Rady Gminy w Wałczu z dnia 24 sierpnia 2000 r., ze zmianami: Uchwałą Nr XXI/114/2012 Rady Gminy w Wałczu z dnia 30 sierpnia 2012 r., Uchwałą Nr XXIV/143/2012 Rady Gminy w Wałczu z dnia 29 listopada 2012 r. oraz ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XXI/114/2012 Rady Gminy Wałcz z dnia 30 sierpnia 2012 r. w sprawie uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz dla terenów w rejonie miejscowości Strączno, Ługi Wałeckie, Gostomia, Dzikowo, Różewo, Przybkowo, Chwiram, Dobino, Witankowo.

Studium to strategiczny dokument planistyczny gminy, który określa politykę przestrzenną na jej obszarze. Nie jest aktem prawa miejscowego, ale stanowi podstawę do sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Studium analizuje istniejące uwarunkowania – przyrodnicze, społeczne, gospodarcze i kulturowe – oraz wyznacza kierunki przyszłego rozwoju, w tym sposób zagospodarowania terenów, ochronę środowiska, dziedzictwa kulturowego czy infrastruktury technicznej. Jego celem jest zapewnienie ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju gminy.

Studium wskazuje na konieczność identyfikacji i ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz. Obejmuje to:

- Obiekty wpisane do rejestru zabytków (pod ochroną Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków), np. zabytkowe kościoły, cmentarze, zespoły dworsko-parkowe.
- Obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków, które mimo braku formalnej rejestracji mają wartość historyczną lub kulturową i wymagają ochrony planistycznej.
- Wskazanie potrzeby aktualizacji inwentaryzacji zabytków na terenie gminy oraz wdrażania narzędzi planistycznych do ich ochrony.

W studium przewidziano ustanawianie stref ochrony konserwatorskiej o różnym stopniu rygorów. Obejmują one:

- Strefy ochrony ścisłej – gdzie obowiązuje zakaz ingerencji w strukturę zabytków oraz bardzo ograniczone możliwości przekształceń przestrzennych.
- Strefy ochrony pośredniej – gdzie możliwe są prace modernizacyjne i adaptacyjne, pod warunkiem zachowania charakteru obiektu.
- Strefy ochrony krajobrazowej – obejmujące otoczenie obiektów zabytkowych, ważne z punktu widzenia widokowego i kompozycyjnego.

Te zapisy pozwalają kontrolować sposób zagospodarowania przestrzeni w otoczeniu zabytków, by nie naruszać ich wartości kulturowej.

Zachowanie historycznych układów ruralistycznych i urbanistycznych – Studium nakazuje:

- Ochronę układów przestrzennych wsi i przysiółków, które posiadają historyczną strukturę (np. owalnice, ulicówki, wsie rzędowe).
- Zachowanie oryginalnej linii zabudowy, podziałów działek, historycznych traktów komunikacyjnych, placów i zieleni.
- Wskazanie obszarów, gdzie rozwój przestrzenny musi uwzględniać i nawiązywać do tradycyjnego krajobrazu wiejskiego.

Studium traktuje krajobraz nie tylko jako element przyrodniczy, ale także nośnik wartości historycznych i kulturowych. Dlatego zakłada:

- Zachowanie alei drzew, dawnych traktów, dróg o znaczeniu historycznym.
- Rewaloryzację zespołów dworsko-parkowych, dawnych cmentarzy i miejsc pamięci.
- Promocję i rewitalizację układów osadniczych o wysokich walorach krajobrazowych i kulturowych – szczególnie w miejscowościach takich jak Kłębowiec, Strączno, Dzikowo czy Różewo.

Studium zaleca:

- Bieżącą współpracę z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków przy wszelkich działaniach inwestycyjnych i planistycznych w otoczeniu zabytków.
- Włączenie mieszkańców w działania na rzecz ochrony dziedzictwa – np. przez lokalne inicjatywy, edukację i promocję dziedzictwa.
- Pozyskiwanie środków zewnętrznych (np. z programów unijnych) na prace konserwatorskie i rewitalizacyjne.

Studium Gminy Wałcz wskazuje, że dziedzictwo kulturowe ma istotne znaczenie dla tożsamości lokalnej oraz atrakcyjności turystycznej gminy. Dlatego kluczowe kierunki to:

- Zachowanie i adaptacja zabytków z poszanowaniem ich wartości.
- Świadome kształtowanie przestrzeni w otoczeniu obiektów dziedzictwa.
- Wykorzystywanie dziedzictwa jako zasobu rozwojowego (np. w turystyce, edukacji, kulturze).

• Strategia Rozwoju Gminy Wałcz na lata 2016-2027

Strategia Rozwoju Gminy Wałcz na lata 2016-2027 została przyjęta Uchwałą Nr XXIV/214/2016 Rady Gminy Wałcz z dnia 29 września 2016 r.

Strategia to kluczowy dokument planistyczny określający kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Strategia ta wyznacza cele strategiczne i operacyjne, które mają na celu poprawę jakości życia mieszkańców oraz zrównoważony rozwój gminy.

W kontekście dziedzictwa kulturowego i zabytków, strategia kładzie nacisk na:

- Poprawę stanu i sposobu użytkowania zabytków dziedzictwa kulturowego, w tym obiektów sakralnych, zabytkowych parków, ruin pałaców i folwarków.
- Rewitalizację ruin pałacu w Kłębowcu i nadanie im nowych funkcji społecznych i kulturalnych.
- Współpracę z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz podmiotami w celu promowania obiektów zabytkowych.
- Inicjowanie i wspieranie działań rozbudzających świadomość i wrażliwość w zakresie dziedzictwa kulturowego, takich jak organizacja Dni Dziedzictwa czy współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
- Rozwój infrastruktury kultury na obszarze Gminy Wałcz poprzez remonty, modernizacje oraz budowę nowych obiektów, takich jak świetlice wiejskie w miejscowościach Dobino, Lubno, Strączno, Gostomia, Dzikowo, Różewo, Ostrowiec, Dębołęka, Zdbice i Witankowo.
- Zagospodarowanie terenów w Kłębowcu, w tym budowę kompleksu sportowego z zapleczem.

Strategia stanowi kompleksowy plan działań, mających na celu nie tylko ochronę i konserwację zabytków, ale także ich aktywne wykorzystanie w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Wałcz ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu**5.2.1. Charakterystyka gminy**

Gmina Wałcz jest największą gminą wiejską w województwie zachodniopomorskim, położona na południowym krańcu województwa, w centralnej części powiatu wałeckiego. Sąsiaduje z gminami zachodniopomorskimi: Czaplinek, Wierzchowo, Mirosławiec, Tuczno, Człopa i gminami Szydłowo i Jastrowie w woj. wielkopolskim.

Na terenie Gminy Wałcz znajduje się 33 sołectw, obejmujących m.in. miejscowości: Brzezinki, Chude, Chwiram, Czechyń, Dębołęka, Dobino, Dzikowo, Golce, Gostomia, Karsibór, Kłębowiec, Kłosowo, Kolno, Laski Wałeckie, Lubno, Ługi Wałeckie, Nakielno, Ostrowiec, Prusinowo, Popowo, Różewo, Rudki, Rutwica, Różewo, Strączno, Świętosław, Witankowo, Zdbice.

Przez gminę przebiegają ważne drogi krajowe i międzyregionalne: Szczecin – Bydgoszcz – Warszawa; Kostrzyn – Gorzów – Gdańsk; Kołobrzeg – Poznań – Wrocław.

W sensie geograficznym zlokalizowana jest na Pojezierzu Wałeckim i Równinie Wałeckiej; to gmina wybitnie rolnicza, o wysokiej lesistości. Przez Gminę Wałcz przepływają trzy główne dopływy rzeki Gwdy: Piława, Dobrzyca, Piławka. Dodatkowo, przez gminę przepływa mała rzeczka Zdbica, która zasila jezioro Zdbiczno. Te rzeki i jeziora stanowią atrakcyjne miejsca dla miłośników kajakarstwa i wędkarstwa.

Gmina Wałcz charakteryzuje się bogactwem przyrodniczym, obejmującym różnorodne formy ochrony przyrody:

Rezerваты przyrody:

- Wielki Bytyń – rezerwat krajobrazowy o powierzchni 1827 ha, obejmujący jeziora Wielki Bytyń, Mały Bytyń oraz przyległe lasy i łąki. Chroni unikalne ekosystemy wodne i leśne oraz rzadkie gatunki fauny i flory.
- Golcowe Bagno – rezerwat torfowiskowy o powierzchni 124 ha, utworzony w celu ochrony dynamicznie rozwijającego się torfowiska z bogatą roślinnością torfotwórczą.
- Glinki – rezerwat leśny o powierzchni 15,7 ha, chroniący ponad 160-letnie drzewostany bukowe i dębowe oraz bogate runo leśne z licznymi gatunkami roślin chronionych.

Obszary Natura 2000:

- Puszcza nad Gwdą (PLB300012) – obszar specjalnej ochrony ptaków, obejmujący kompleksy leśne o powierzchni 2383,36 ha, stanowiący siedlisko dla wielu rzadkich gatunków ptaków.

Na terenie gminy zidentyfikowano liczne pomniki przyrody, w tym:

- Dęby szypułkowe,
- Lipy drobnolistne,
- Buki pospolite,
- Głazy narzutowe.

Te formy ochrony przyrody podkreślają znaczenie Gminy Wałcz jako obszaru o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, sprzyjających rozwojowi turystyki i rekreacji.

5.2.2. Rys historyczny Gminy Wałcz¹

Obszar współczesnej gminy Wałcz cechuje się długą i wielowarstwową historią, sięgającą epoki prehistorycznej. Liczne stanowiska archeologiczne odnalezione w dolinach rzeki Dobrzycy, Piławy oraz w rejonie jezior wałeckich świadczą o obecności ludności już w epoce neolitu (ok. 4000–2000 p.n.e.), a później także w okresach brązu i żelaza. Obszar ten był miejscem aktywności osadniczej kultur pomorskiej, przeworskiej i wielbarskiej, co potwierdzają znaleziska ceramiki, narzędzi krzemiennych oraz cmentarzyska kurhanowe.

W średniowieczu terytorium dzisiejszej gminy Wałcz stanowiło część Pomorza Zachodniego, zamieszkanego przez plemiona zachodniosłowiańskie, najprawdopodobniej Pomorzan. Już w XII w. tereny te podlegały ekspansji piastowskiej, a książęta polscy prowadzili politykę chrystianizacji i podporządkowania obszarów pogranicznych. W XIII w. w rejonie Wałcza pojawiły się pierwsze ślady kolonizacji na prawie niemieckim, która doprowadziła do ukształtowania się sieci osadniczej środkowej części Pomorza Nadnoteckiego. Miejscowości takie jak Lubno, Karsibór, Witankowo czy Chwiram mogą pochodzić z tego właśnie okresu.

W XIV w. ziemie te zostały wcielone do Nowej Marchii – regionu podporządkowanego Marchii Brandenburskiej, a od 1373 r. przeszły pod panowanie czeskich Luksemburgów. W 1402 r. cały obszar został sprzedany Zakonowi Krzyżackiemu, który zarządzał tymi terenami do 1454 r. W tym czasie umacniał się charakter militarny i gospodarczy osadnictwa, a duże znaczenie odgrywały ważne szlaki handlowe prowadzące z Gdańska i Królewca w kierunku Wielkopolski i Brandenburgii.

W 1466 r. po pokoju toruńskim obszar wałecki powrócił pod panowanie polskie i został wcielony do województwa poznańskiego jako ziemia wałecka. Aż do rozbiorów Polski pozostawała częścią Korony. W tym czasie obszar gminy rozwijał się w oparciu o gospodarkę rolną, leśną i rzemieślniczą, a Wałcz stanowił ważny ośrodek administracyjny i siedzibę starostwa grodowego. Wielokrotnie podnoszono ważną rolę miejscowej szlachty i jej dworów ziemiańskich dla lokalnego rozwoju.

¹ Szulc, A., Wałcz i okolice. Dzieje miasta i regionu, Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL, 2005, Czapliński, W. (red.), Historia Pomorza, t. 2, cz. 1: Pomorze Zachodnie w czasach nowożytnych (do 1815 roku), Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1977

W wyniku II rozbioru Polski w 1793 r. cały obszar został włączony do Królestwa Prus, a następnie stał się częścią prowincji Pomorze. W XIX wieku nastąpiły znaczną modernizację w układzie własności ziemskiej i rozwój wielkiej własności ziemiańskiej. Powstały liczne zespoły dworsko-folwarczne (m.in. w Strącznie, Rudkach, Witankowie), rozbudowano infrastrukturę drogową i kolejową (Wałcz uzyskał połączenie kolejowe w 1881 r.). Tereny gminy były też objęte osadnictwem niemieckim i podlegały germanizacji, co widoczne jest w dawnym nazewnictwie miejscowości.

Po I wojnie światowej, pomimo że Wałcz pozostał w granicach Niemiec, znalazł się w bezpośrednim sąsiedztwie granicy z Polską, co miało wpływ na lokalny rozwój ekonomiczny i demograficzny. Po zakończeniu II wojny światowej w 1945 r., w wyniku ustaleń konferencji poczdamskiej, region został włączony do Polski, a ludność niemiecka została wysiedlona. W jej miejsce napłynęli osadnicy z Kresów Wschodnich, centralnej Polski oraz Żołnierze Armii Wojska Polskiego.

Powojenna odbudowa dotyczyła także dziedzictwa materialnego. Wiele zabytków zostało zaadaptowanych do nowych funkcji (dawne pałace i dwory przekształcano na szkoły, ośrodki kultury, mieszkania). Istotnym procesem było powstanie Państwowych Gospodarstw Rolnych, które przejęły dawną wielką własność ziemską i miały znaczenie dla ukształtowania współczesnego krajobrazu gminy.

Transformacja ustrojowa po 1989 r. przyniosła zmiany w strukturze własnościowej oraz w podejściu do dziedzictwa kulturowego. Wiele zabytkowych obiektów przeszło w ręce prywatne, część z nich uległa degradacji, ale pojawiły się także przykłady udanych rewitalizacji.

Gmina Wałcz w obecnym kształcie administracyjnym została utworzona w 1973 r. w ramach ogólnopolskiej reformy administracyjnej przywracającej gminy jako podstawowe jednostki samorządu terytorialnego. Powstała jako jednostka wiejska obejmująca tereny okalające miasto Wałcz, będące oddzielną gminą miejską. Siedziba gminy mieści się w mieście Wałcz, które nie wchodzi jednak w skład administracyjny gminy wiejskiej.

5.3. Krajobraz kulturowy gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoją gminą oraz zrozumieć jego historię.

5.3.1. Dziedzictwo materialne

Gmina Wałcz może poszczycić się bogatym dziedzictwem kulturowym obejmującym zarówno kościoły, cmentarze, zespoły folwarczne, jak i przykłady architektury drewnianej czy układy ruralistyczne wsi. Ich ochrona i dokumentacja stanowi jedno z kluczowych zadań dla lokalnej wspólnoty i samorządu terytorialnego.

Na obszarze Gminy Wałcz znajduje się szereg cennych zabytków nieruchomych, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego regionu. Zróżnicowana struktura osadnicza – obejmująca wsie o metryce średniowiecznej, majątki ziemskie i folwarki – znajduje odzwierciedlenie w historycznej zabudowie sakralnej, rezydencjonalnej oraz wiejskiej i przemysłowej.

5.3.1.1. Układy ruralistyczne

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia miejskie i wiejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg. Są to zarówno urbanistyczne układy miast, ruralistyczne układy wsi, także mniejsze zespoły: założenia pałacowo-folwarczne, często połączone z parkami, kościoły i cmentarze przykościelne czy inne cmentarze.

Układy przestrzenne występujące na terenie gminy Wałcz – charakteryzują się zróżnicowaniem chronologicznym, typem rozplanowania przestrzennego, wielkością. Najstarszą i najcenniejszą kategorią w krajobrazie kulturowym są wsie o metryce średniowiecznej (XIII-XIV), stanowiące pierwotnie własność templariuszy, później joannitów: Chwiram, Karsibór, Kłębowiec, Rudki, Witankowo, Lubno. Rozplanowanie przestrzenne to najczęściej owalnice i ulicówki.

Część z tych wsi w następnych stuleciach przechodziła na własność miejscowych rodów szlachecki (np. Wedłów z Tuczna, czy Golców z Kłębowca). W kolejnych stuleciach pierwotne układy ruralistyczne ulegały zatarciu, najczęściej w wyniku lokalizacji w ich obrębie zespołów rezydencyjno-folwarczno-parkowych. Dotyczy to m.in.: Kłębowca, Witankowa, Dzikowa, Chwiramu, Karsiboru. Część wsi lokowana była w 2 połowie XVI w. – na mocy przywileju starosty Hieronima Gostomskiego – np. Szwecja w 1590 r.

Niektóre wsie stanowiły własność królewską jak np. Szwecja¹³ i Wiesiółka; niektóre po opustoszeniu były ponownie lokowane jak np. Wiesiółka w 1568 r. Należy podkreślić, że żaden z historycznych układów ruralistycznych nie jest objęty ochroną prawną – wpisem do rejestru zabytków, nie został też ujęty w wojewódzkiej czy też gminnej ewidencji zabytków. Przynajmniej kilkanaście z nich posiada czytelne układy przestrzenne i stanowi (oprócz dziedzictwa archeologicznego) najstarsze zabytki w gminie, liczące po kilkaset lat.

5.3.1.2. Zabudowa chłopska

Zabudowa chłopska na terenie Gminy Wałcz stanowi istotny element lokalnego dziedzictwa kulturowego, odzwierciedlający historyczne przemiany społeczne, gospodarcze i technologiczne regionu. Obszar ten – położony na pograniczu wpływów kulturowych Pomorza, Wielkopolski i Brandenburgii – już od średniowiecza miał charakter słabo zaludnionego terytorium o znacznej lesistości i rozproszonej strukturze osadniczej. To właśnie te uwarunkowania sprawiły, że wykształciły się tutaj specyficzne formy zabudowy wiejskiej.

Najstarsze formy zabudowy chłopskiej miały charakter drewniany lub ryglowy (tzw. pruski mur). Do dziś tylko sporadycznie zachowały się relikty takiej architektury – w szczególności w miejscowościach takich jak Nakielno, Różewo czy Kłębowiec, często w postaci świątyń wiejskich lub budynków mieszkalnych z XVIII-XIX w. Budownictwo ryglowe zyskało duże rozpowszechnienie zwłaszcza w XVIII w., kiedy to było powszechnie stosowane w zabudowie zagrodowej, łącząc dostępność lokalnego drewna z trwałością konstrukcji.

Od końca XIX w. nastąpił stopniowy odwrót od techniki szkieletowej na rzecz zabudowy murowanej – ceglanej, ceramicznej, a w okresie międzywojennym również betonowej. Współcześnie zdecydowana większość historycznej zabudowy mieszkalnej to parterowe domy murowane (często z użytkowym poddaszem), wznoszone na planie prostokąta, nakryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi. Charakterystyczny jest ich układ kalenicowy – usytuowanie równoległe do drogi, najczęściej na froncie działki siedliskowej. W głębi parceli lokalizowano budynki gospodarcze – obory, stodoły, chlewy – które zamykały podwórza gospodarcze od strony zapola, tworząc wyraźne kompozycje zagrodowe typu czworobocznego lub w podkowę.

Przemiany społeczno-polityczne po 1945 r. przyczyniły się do zaniku wielu form tradycyjnego budownictwa. Zabudowa ryglowa – jako uznawana za symbol „obcego” dziedzictwa niemieckiego – była

marginalizowana, niszczona, przekształcana lub po prostu porzucana. Brak właściwej polityki konserwatorskiej, zmiany struktury własności oraz niska świadomość wartości kulturowej tych obiektów doprowadziły do ich szybkiej degradacji. Domy często przemurowywano lub całkowicie wyburzano, zastępując je nowoczesnymi, anonimowymi obiektami o niskiej wartości architektonicznej.

Proces ten nasilił się w ostatnich dekadach, kiedy dostępność materiałów budowlanych i moda na modernizację doprowadziły do licznych ingerencji w historyczne bryły budynków – nadbudowy, docieplenia, wymiany stolarki, zastosowanie nowych tynków – które w wielu przypadkach bezpowrotnie zatarły pierwotny charakter zabudowy. Niemniej, uważna analiza kształtu bryły, rozmieszczenia otworów, rytmu elewacji czy detalu konstrukcyjnego pozwala nadal w wielu miejscowościach rozpoznać dawne konstrukcje szkieletowe i typowe dla Pomorza elementy zagrodowe.

Szczególne miejsce w rejestrze zabytków zajmuje dom nr 5 w Nakielnie, pochodzący z 1748 r. To przykład wyjątkowo cennego, zachowanego domu ryglowego z narożnym podcieniem – unikatowym w skali województwa zachodniopomorskiego. Podcień ten nie tylko pełnił funkcję reprezentacyjną i ochronną (np. przed deszczem czy słońcem), ale też stanowił element tożsamości lokalnego budownictwa ludowego. Dom ten ma duże znaczenie jako przykład rzemiosła ciesielskiego o wysokim poziomie wykonania i zachowania.

W kontekście ochrony dziedzictwa zabudowy chłopskiej konieczne jest objęcie szczególną troską tych nielicznych jeszcze zachowanych przykładów architektury zagrodowej – zarówno poprzez wpisy do ewidencji zabytków, jak i działania edukacyjne oraz wspierające remonty zgodne z zasadami konserwatorskimi. Istotna jest również dokumentacja tych obiektów oraz opracowanie katalogu zabudowy tradycyjnej, który posłuży jako narzędzie ochrony krajobrazu kulturowego gminy.

5.3.1.3. Architektura sakralna

Kościół – jako miejsca kultu, ale również wyraz dziedzictwa architektonicznego – od wieków wpisują się w krajobraz miejscowości wiejskich i małomiasteczkowych. Ich obecność nie tylko organizuje przestrzeń osadniczą (często jako centralny punkt układu ruralistycznego), lecz także odzwierciedla przemiany historyczne, technologiczne i społeczne zachodzące na tym terenie. Wśród zachowanych obiektów odnajdujemy zarówno unikalne przykłady drewnianej architektury szkieletowej z XVII w., jak i murowane świątynie z czasów nowożytnych, które stanowią świadectwo rozwoju budownictwa sakralnego w XIX w. i XX w. Poniżej przedstawiono charakterystykę oraz podział świątyń występujących na obszarze gminy, z uwzględnieniem ich wartości historycznej, konstrukcyjnej oraz kulturowej.

Na terenie Gminy Wałcz znajduje się 21 historycznych kościołów rzymskokatolickich, z czego 16 zostało wpisanych do rejestru zabytków.

W krajobrazie ruralistycznym gminy kościoły historyczne odgrywają rolę architektonicznej dominanty — zarówno pod względem wysokości, jak i znaczenia kulturowego (funkcja sakralna). Zabytkowe świątynie można podzielić na dwie główne grupy:

I. Kościoły wzniesione w technice ryglowej (szkieletowej) – datowane na XVII-XVIII w., stanowią one najcenniejsze dziedzictwo architektury sakralnej regionu. Technika ta, obecna na Pomorzu od średniowiecza, wywodzi się z tradycji niemieckiej, choć ma korzenie sięgające starożytnego Rzymu. W literaturze spotykana pod różnymi nazwami: słupowo-ryglowa, szachulcowa, mur pruski.

Konstrukcję stanowi drewniany szkielet z rytmicznie rozmieszczonymi słupami, spiętymi oczepek i ryglami, wzmacniany ukośnymi zastrzałami. Elementy łączone były tradycyjnymi technikami ciesielskimi: na czopy, gniazda, z nakładkami i kołkowane tzw. dyblami. Fundamenty pierwotnie wykonywano z kamieni polnych, później z kamienia łamanego i cegły. Wypełnienie ścian (fachy) realizowano w technice szachulca – z użyciem żerdzi, słomy i gliny. Późniejsze realizacje wypełniano cegłą ceramiczną, tworząc tzw. mur pruski, utożsamiany z niemieckim osadnictwem i przyjmowany z dystansem kulturowym.

Najcenniejsze przykłady:

- kościół pw. św. Antoniego Padewskiego w Golcach (1664 r.) – salowy, wieżowy, bez zastrzałów narożnych, z częściowo zachowanym wyposażeniem.
- kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Górnicy (1672 r.) – klasyczny przykład ryglowej świątyni wiejskiej.
- kościół pw. Matki Boskiej Szkaplerznej w Laskach Wałeckich (2 poł. XVII w.) – przebudowany na początku XXI wieku, niedawno odrestaurowano drewnianą wieżę.
- kościół pw. św. Jana Nepomucena w Rutwicy – znacznie przebudowany, pierwotnie datowany na XVII/XVIII w.

II. Kościoły murowane z XIX-XX w. – stanowią liczniejszą grupę, wznoszoną często w miejscu wcześniejszych budowli. Powstały z cegły ceramicznej lub w technice kamienno-ceglanej, zazwyczaj o skromnym detalu architektonicznym, typowym dla nurtów neogotyckiego i neoromańskiego.

Wyróżniające się obiekty:

- kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zdbicach – reprezentuje styl neoromański; harmonijna i proporcjonalna bryła.
- kościół pw. św. Józefa Oblubieńca w Kolnie – modernistyczna świątynia o wysokich walorach architektonicznych i kulturowych, mimo że nie figuruje w rejestrze zabytków.

5.3.1.4. Kapliczki

Mała architektura sakralna, do której należą kapliczki i krzyże przydrożne, stanowi niezwykle istotny element krajobrazu kulturowego Gminy Wałcz. Choć niewielkich rozmiarów, obiekty te niosą głębokie znaczenia religijne, historyczne i tożsamościowe. Od wieków towarzyszyły mieszkańcom w codziennym życiu, wyznaczając nie tylko przestrzeń, ale także duchowe i kulturowe punkty odniesienia. Po II wojnie światowej, w wyniku niemal całkowitej wymiany ludności oraz zmiany granic państwowych, kapliczki stały się również symbolem budowania nowej tożsamości – zarówno narodowej, jak i religijnej – na tzw. Ziemiach Odzyskanych.

Na terenie Gminy Wałcz zachowało się około 30 murowanych kapliczek obeliskowych – najczęściej arkadowych lub wnękowych – związanych z kultem katolickim. Większość z nich poświęcona jest Krzyżowi Świętemu lub Matce Bożej, lecz często spotkać można także kapliczki dedykowane świętym, np. św. Janowi Nepomucenowi, które świadczą o silnych związkach tych terenów z wielkopolskim kręgiem kulturowym.

W przeciwieństwie do obszarów o tradycji protestanckiej (gdzie kult maryjny i świętych był odrzucany jako niezgodny z nauką Pisma Świętego), na obszarze obecnego powiatu wałeckiego – będącego częścią historycznej Wielkopolski – tego typu formy pobożności były obecne od wieków. Dzięki temu zachowały się tu również najstarsze kapliczki, niekiedy datowane na przełom XVIII i XIX w. W kontekście regionu Pomorza Zachodniego, jest to zjawisko wyjątkowe i warte szczególnej uwagi.

Kapliczki i przydrożne krzyże to nie tylko przejawy religijności ludowej, lecz także nośniki pamięci historycznej – materialne świadectwa zmian społecznych, przekształceń granic, migracji i lokalnych tradycji. Ich forma, ikonografia, lokalizacja oraz inskrypcje często zawierają cenne informacje o fundatorach, wydarzeniach historycznych czy powszechnej religijności danego czasu.

Ze względu na ich wartość kulturową, historyczną i tożsamościową, obiekty te powinny podlegać ochronie konserwatorskiej, m.in. poprzez włączenie do gminnej ewidencji zabytków. Ich zachowanie i odpowiednie wyeksponowanie może również przyczynić się do budowy lokalnej narracji historycznej i rozwoju tożsamości mieszkańców.

5.3.1.5. Cmentarze

Cmentarze to szczególny rodzaj przestrzeni kulturowej – miejsca pamięci, zadumy, refleksji oraz świadectwa przeszłości. Jako formy ukształtowane zgodnie z tradycją religijną i obyczajami grzebalnymi, często z zachowanymi układami kompozycyjnymi (aleje, ścieżki, starodrzew), oraz z elementami sztuki sepulkralnej (nagrobki, krzyże, kaplice, ogrodzenia), stanowią istotny składnik dziedzictwa kulturowego i historycznego krajobrazu wsi oraz małych miejscowości.

W Gminie Wałcz zachowało się 49 historycznych cmentarzy, spośród których 8 wpisanych jest do rejestru zabytków: w Dobinie, Głowaczewie, Kłębowcu, Ługach Wałeckich, Nakielnie, Rutwicy, Strącznie oraz Wiesiołce. Pozostałe, mimo braku formalnego wpisu, również mają wartość historyczną i dokumentują wielokulturową przeszłość tych ziem.

Z uwagi na historyczne uwarunkowania, ziemia wałecka była niegdyś zamieszkiwana zarówno przez społeczność katolicką, jak i protestancką. To zróżnicowanie religijne znalazło odzwierciedlenie w krajobrazie funeralnym gminy – w postaci cmentarzy wyznaniowych, często położonych w bezpośrednim sąsiedztwie kościołów lub w oddzielnych, ustronnych lokalizacjach.

Większość zachowanych nekropolii pochodzi z XIX w., choć najstarszy cmentarz przykościelny w Nakielnie datowany jest już na XVI w. Podobnie przykościelne miejsca pochówku istniały m.in. w Golcach i Górnicy – dziś teren tych dawnych cmentarzy został splantowany, a widoczne znaki grzebalne nie przetrwały. Niemniej są to miejsca o znaczeniu symbolicznym i historycznym – wymagające poszanowania i stosownego oznaczenia.

Równie istotne są cmentarze nieczynne, często opuszczone, częściowo zdewastowane lub zarastające. Niezależnie od stanu zachowania, są one świadkami lokalnej historii – miejscem spoczynku dawnych mieszkańców, nierzadko wyznania innego niż obecna dominanta religijna. Takie nekropolie powinny być objęte podstawową opieką konserwatorską, uporządkowane, odpowiednio oznakowane (np. tablicą informacyjną), a w miarę możliwości – eksponowane w przestrzeni miejscowości jako ważny element lokalnej tożsamości.

Pielęgnowanie i ochrona cmentarzy historycznych to nie tylko wyraz szacunku wobec zmarłych, ale także świadome kształtowanie zbiorowej pamięci oraz zachowanie materialnych śladów przeszłości dla przyszłych pokoleń.

5.3.1.6. Zespoły rezydencyjno-parkowo-folwarczne

Zespoły rezydencyjno-parkowo-folwarczne stanowią wyjątkowy komponent dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz, będąc świadectwem dawnej struktury społecznej, gospodarczej i przestrzennej wsi. Niegdyś pełniły one funkcję centrów administracyjnych i gospodarczych majątków ziemskich – rezydencji właścicieli ziemskich, połączonych z folwarkami i założeniami parkowymi. Obiekty te kształtowały charakter lokalnych krajobrazów kulturowych i do dziś – mimo często fragmentarycznego zachowania – są nośnikami pamięci o wielowiekowej historii tych terenów.

Na obszarze niemal wszystkich większych wsi gminy funkcjonowały niegdyś zespoły rezydencyjno-folwarczne lub folwarczne, o zróżnicowanej chronologii i skali. Ich istnienie potwierdzają źródła historyczne już od XVI-XVII w., co wskazuje na długą tradycję wielohektarowych gospodarstw, zarządzanych przez właścicieli ziemskich lub dzierżawców, często powiązanych z rodzinami szlacheckimi bądź niemieckim osadnictwem feudalnym. Kluczowymi elementami takich zespołów były: dwory lub pałace, zabudowania gospodarcze (obora, stodoła, spichlerz, stajnia, gorzelnia itp.), park dworski oraz często stawy, aleje dojazdowe i ogrody użytkowe.

W wyniku przemian społeczno-politycznych po 1945 r., a szczególnie po likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR) w 1991 r., znaczna część tych zespołów zaczęła podlegać degradacji funkcjonalnej i przestrzennej. Mniejsze folwarki były opuszczane lub adaptowane na cele nieprzystające do ich

pierwotnego charakteru, co skutkowało postępującą dewaloryzacją architektury i zatarciem pierwotnych układów przestrzennych.

Obecnie stan zachowania tych zespołów jest zróżnicowany. Część znajduje się w rękach prywatnych, co nierzadko przekłada się na ich lepszą kondycję. Przykłady pozytywnych przekształceń lub zachowanej substancji architektonicznej odnajdujemy m.in. w Chwiramie i Chudem. Tamtejsze zespoły cechują się wyraźnym układem przestrzennym, obecnością obiektów rezydencjonalnych i pozostałościami parków krajobrazowych.

Warto podkreślić, że tego typu założenia mają nie tylko walor architektoniczny, ale także krajobrazowy, historyczny i edukacyjny. Mogą pełnić funkcję lokalnych centrów pamięci historycznej, przestrzeni społecznych (np. muzeów, izb regionalnych, ośrodków edukacyjnych) czy atrakcji turystyki kulturowej.

W związku z tym wskazane jest objęcie najcenniejszych zespołów ochroną konserwatorską – poprzez ujęcie ich w gminnej ewidencji zabytków, a także opracowanie wytycznych dla ich rewitalizacji i zagospodarowania w sposób szanujący historyczny charakter. Dokumentacja fotograficzna, inwentaryzacja architektoniczna oraz analiza krajobrazowa powinny być podstawą dla dalszych działań planistycznych i ochronnych.

5.3.1.7. Architektura rezydencjonalna

Architektura rezydencjonalna Gminy Wałcz, obejmująca dawne dwory i pałace, to świadectwo wielowiekowej obecności rodów szlacheckich oraz niemieckiej administracji majątkowej na tych terenach. Obiekty te – niegdyś centra życia politycznego, gospodarczego i społecznego lokalnej elity – do dziś stanowią ważne ogniwo dziedzictwa kulturowego regionu, mimo że wiele z nich znajduje się w stanie zaawansowanej degradacji lub uległo przekształceniom niezgodnym z ich pierwotnym charakterem.

Na terenie gminy znajduje się obecnie pięć rezydencji szlacheckich wpisanych do rejestru zabytków, zlokalizowanych w miejscowościach: Chude, Chwiram, Dzikowo, Kłębowiec i Wiesiółka.

W rejestrze nadal figuruje również pałac w Lubnie, choć obiekt ten fizycznie już nie istnieje – pozostały jedynie jego ślady terenowe i dokumentacja archiwalna. Z kolei pałac w Dzikowie znajduje się w stanie ruiny i wymaga pilnych działań zabezpieczających. Szczególnej troski wymaga także rezydencja w Sitowie, datowana na drugą połowę XIX wieku, która – podobnie jak dwór w Kolnie – została ujęta w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Warto podkreślić, że część zespołów rezydencjonalnych została odrestaurowana i utrzymana w bardzo dobrym stanie dzięki zaangażowaniu obecnych właścicieli. Przykłady pozytywnej ochrony i adaptacji można odnaleźć w Chudem, Chwiramie i Wiesiółce – obiekty te pełnią obecnie funkcje biurowo-mieszkalne, a ich zabytkowa forma została zachowana i poddana renowacji zgodnie z zasadami konserwatorskimi.

Negatywnym przykładem przekształcenia jest dwór w Kolnie, który został zaadaptowany na budynek wielorodzinny. Taka zmiana funkcji pociągnęła za sobą degradację wartości architektonicznej – poprzez ingerencję w elewację, wymianę stolarki okiennej, zmiany kolorystyki i zatarcie pierwotnych detali.

5.3.1.8. Zieleń komponowana

Zieleń komponowana, czyli świadomie ukształtowane założenia ogrodowo-parkowe, stanowi integralny element dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich. Parki dworskie, zakładane w otoczeniu rezydencji i folwarków, nie tylko pełniły funkcję reprezentacyjną, rekreacyjną i użytkową, ale także wpisywały się w szerszy pejzaż kulturowy – stanowiąc spójną całość z architekturą, układem osadniczym i krajobrazem naturalnym.

Na terenie Gminy Wałcz zachowały się 22 zespoły parkowe, z czego aż 20 objętych jest ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków. Są to w przeważającej większości z XIX w. założenia krajobrazowe, powstałe zgodnie z zasadami naturalistycznej kompozycji przestrzeni, z charakterystycznym układem swobodnych alei, skupisk drzew, otwartych polan oraz osi widokowych. Pomimo upływu czasu, wiele z tych układów pozostało czytelnych w strukturze przestrzennej, choć ich stan zachowania bywa zróżnicowany.

Na formę, skalę i bogactwo kompozycji parków wpływała zamożność właścicieli majątków, ich wykształcenie oraz dostęp do wiedzy ogrodniczej i modnych wzorców epoki. Stąd obok drzew rodzimych często pojawiały się tzw. egzoty – czyli gatunki obce florze lokalnej, np. kasztanowce, miłorzęby, daglezie, platany czy tulipanowce. Ich obecność świadczy o aspiracjach estetycznych fundatorów oraz o udziale w szerszych trendach europejskiego ogrodnictwa.

Niektóre założenia uległy degradacji – częściowo przez brak pielęgnacji, zmiany funkcji przestrzennych lub nieprzemyślane przekształcenia po 1945 r. Taki stan dotyczy m.in. parków w Gostomii, Różewie i Rudkach, gdzie kompozycja zieleni została zatarta lub zredukowana do form szczątkowych. Wymagają one uczestniczącej rewaloryzacji krajobrazowej – z poszanowaniem historycznego układu oraz zachowanych elementów dendrologicznych.

Na szczególną uwagę zasługują parki o starszej metryce lub wysokiej wartości kompozycyjnej, m.in.:

- Lubno – park z XVIII w., jeden z najstarszych w regionie, o klasycznej kompozycji osiowej (obiekt pałacowy już nie istnieje),
- Ługi Wałeckie – założenie z 1829 r., dobrze zachowane, z czytelnym układem alei i polan,
- Nakielno – park z pierwszej połowy XIX w., z czytelnym układem widokowym i starodrzewem,
- Wiesiółka – przykład harmonijnego założenia rezydencyjno-parkowego, z zachowanymi wartościami krajobrazowymi.

Podsumowując, parki dworskie na terenie Gminy Wałcz – mimo przekształceń – pozostają jednym z najważniejszych składników zieleni komponowanej o charakterze zabytkowym. Ich ochrona i rewaloryzacja wymaga kompleksowego podejścia: inwentaryzacji dendrologicznej, analizy historycznej kompozycji oraz planów rewitalizacji, zgodnych z zasadami ochrony krajobrazu kulturowego.

5.3.1.9. Zabudowa folwarczna

Zabudowa folwarczna to istotny komponent dziedzictwa architektonicznego Gminy Wałcz. Stanowi materialny ślad po systemie wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, które przez wieki kształtowały lokalną strukturę przestrzenną, społeczną i ekonomiczną. Jej dwa podstawowe komponenty to:

- zabudowa mieszkalna (domy robotników, oficyny, czworaki),
- zabudowa gospodarcza (magazyny, obory, stodoły, spichrze, kuźnie, gorzelnie itp.).

Obiekty te wznoszone były głównie pod koniec XIX w. i na początku XX w., w czasie intensywnego rozwoju folwarków jako nowoczesnych jednostek produkcyjnych, szczególnie na terenach należących niegdyś do państwa pruskiego.

5.3.1.10. Zabudowa mieszkalna

Zabudowania mieszkalne w zespołach folwarcznych, zwłaszcza czworaki i domy robotników rolnych, były prostymi, lecz solidnymi konstrukcjami, najczęściej wznoszonymi z cegły ceramicznej. Większość z nich pochodzi z końca XIX w. lub z początku XX w. Niestety, to właśnie ten typ architektury uległ najszybszej i najbardziej widocznej transformacji w ostatnich dekadach.

Zmiany związane z adaptacją do współczesnych funkcji mieszkalnych (przebudowy, docieplenia, wymiany stolarki, indywidualna kolorystyka elewacji) doprowadziły do dewaloryzacji pierwotnego charakteru obiektów. Przykładem negatywnym są przekształcenia budynków w Dzikowie i Lubnie, gdzie indywidualizacja elewacji (kolory, faktury, materiały) naruszyła spójność zespołów folwarcznych.

Wyjątkiem pozytywnym jest oficyna mieszkalna w Chwiramie, która w dużej mierze zachowała pierwotny wyraz architektoniczny i wciąż waloryzuje historyczny krajobraz kulturowy miejscowości.

5.3.1.11. Zabudowa gospodarcza

Zabudowania gospodarcze zespołów folwarcznych reprezentowane są przez co najmniej 14 obiektów wpisanych do Wojewódzkiej lub Gminnej Ewidencji Zabytków. Do najczęstszych typów należą: magazyny zbożowe, stajnie, krochmalnie, gorzelnie, kuźnie, stodoły, spichrze, chlewnie.

Wszystkie te obiekty powstawały od 3 ćw. XIX w. do lat 20. XX w., przy użyciu cegły ceramicznej, a lokalnie także w technice cegły i kamienia (rzadziej cegły silikatowej). Były projektowane jako trwałe i funkcjonalne elementy produkcji rolnej, często o dużej skali i przemyślanym układzie przestrzennym.

Współczesny stan zachowania tych obiektów jest bardzo zróżnicowany. Znaczna część zespołów uległa degradacji lub rozbiórkom, szczególnie po 1991 r., kiedy to po likwidacji PGR-ów doszło do zmiany profilu użytkowania terenów rolnych. Niektóre budynki, jak spichlerz w Różewie czy chlewnia w Dzikowie, przestały fizycznie istnieć, choć zachowały się w ewidencjach.

Najlepiej zachowane zespoły folwarczne znajdują się w Chwiramie i Chudem – wyróżniają się one wysokim stopniem autentyczności, przetrwałym układem przestrzennym oraz bogactwem substancji zabytkowej. Mogą stanowić bazę do prowadzenia działań edukacyjnych, konserwatorskich lub adaptacyjnych (np. na cele kulturalne czy turystyczne).

Zabudowa folwarczna Gminy Wałcz – zarówno mieszkalna, jak i gospodarcza – wymaga systematycznego dokumentowania, selektywnej ochrony konserwatorskiej oraz opracowania lokalnych wytycznych dotyczących jej rewitalizacji. Nawet zdegradowane lub częściowo przekształcone obiekty mają wartość jako świadectwo społeczno-gospodarczych przemian regionu i mogą być istotnym elementem strategii ochrony dziedzictwa kulturowego wsi.

5.3.1.12. Zabytki techniki

Zabytki techniki to szczególny rodzaj dziedzictwa, dokumentujący rozwój cywilizacyjny, przemysłowy i infrastrukturalny danego obszaru. Choć na terenie Gminy Wałcz ta kategoria zabytków jest reprezentowana stosunkowo skromnie (poza zespołami folwarcznymi), stanowi istotne uzupełnienie lokalnego krajobrazu kulturowego, świadcząc o przemianach technologicznych, jakie zaszły na przestrzeni XIX w. i XX w.

Do najlepiej zachowanych zabytków techniki w gminie należą trzy młyny wodne, będące świadectwem lokalnego przetwórstwa zbożowego i wykorzystania energii wodnej:

- Kłębowiec – młyn z lat 1926-1928, reprezentatywny dla międzywojennej architektury przemysłowej,
- Golce – młyn z lat 10. XX w., z zachowanymi elementami wyposażenia,
- Czapli Młyn – obiekt z 1936 r., późny przykład młyna wodnego z okresu międzywojennego.

Młyny te zachowały się w różnym stanie technicznym i własnościowym. Ich wartość polega nie tylko na funkcji użytkowej w przeszłości, ale także na osadzeniu w krajobrazie – nad rzekami i kanałami, w miejscach tradycyjnego osadnictwa.

Kolejną grupę stanowią gorzelniane zabytki przemysłu rolniczego, które dziś często pełnią zupełnie inne funkcje:

- Dobino – gorzelnia z lat 20. XX w., obecnie przebudowana na budynek mieszkalny,
- Gostomia – gorzelnia z lat 10. XX w., także zaadaptowana na funkcję mieszkalną,
- Szwecja – gorzelnia z przełomu XIX w. i XX w., częściowo przekształcona.

Obiekty te w większości utraciły swój pierwotny charakter, lecz często zachowały bryłę, detale architektoniczne lub fragmenty infrastruktury technologicznej (kominy, kotłownie, fragmenty instalacji).

Najcenniejszym – choć dziś już nieistniejącym – obiektem w tej kategorii była kuźnia/lemieszarnia w Wiesiołce, datowana na 1 połowę XIX w. Mieściła się przy kanale, z którego pobierano energię wodną. Do dziś zachowały się jedynie fragmenty przypór. Trwa procedura skreślenia obiektu z rejestru zabytków z uwagi na jego całkowite zniszczenie.

Na szczególne wyróżnienie zasługują również obiekty kolejowe, które – mimo że nie zawsze objęte formalną ochroną – mają znaczną wartość krajobrazową, historyczną i architektoniczną. Wśród nich warto wskazać:

- dworce i stacje kolejowe z końca XIX w. (często rozbudowane w stylu modernistycznym w okresie międzywojennym) – m.in. w Dobinie i Rutwicy,
- wiadukt kolejowy w Rutwicy – cenny element infrastruktury inżynierskiej, harmonijnie wpisany w lokalny krajobraz.

Obiekty te mają duży potencjał do pełnienia funkcji edukacyjnych i turystycznych, szczególnie w kontekście rewitalizacji tras kolejowych lub tworzenia szlaków dziedzictwa przemysłowego.

Zabytki techniki na terenie Gminy Wałcz – mimo swojej ograniczonej liczby – odzwierciedlają istotne procesy przemian gospodarczych i technologicznych. Wymagają one szczególnej uwagi w działaniach dokumentacyjnych i planistycznych, a najlepiej zachowane obiekty powinny zostać:

- objęte ochroną ewidencyjną lub formalną (jeśli to możliwe),
- oznakowane w terenie (np. tablicami informacyjnymi),
- włączone do narracji turystyczno-edukacyjnej regionu jako świadectwa przemysłowego dziedzictwa Pomorza i Wielkopolski.

5.3.1.13. Obiekty użyteczności publicznej

Obiekty użyteczności publicznej pełniły i nadal pełnią istotną rolę w krajobrazie kulturowym oraz społecznym Gminy Wałcz. Stanowią one nie tylko materialny ślad dawnych funkcji społecznych, edukacyjnych czy kulturalnych, ale także wyznaczają miejsca o szczególnym znaczeniu dla lokalnych wspólnot. W wielu wsiach historyczne budynki szkolne i świetlice wiejskie wciąż są obecne w przestrzeni – nie zawsze w pierwotnej roli, ale nadal istotne w kompozycji osadniczej i tożsamości miejsca.

Jednym z najbardziej czytelnych i trwałych elementów dziedzictwa architektury użyteczności publicznej w gminie są budynki szkolne z początku XX w., wznoszone głównie w okresie pruskim i międzywojennym. Są to murowane, jednokondygnacyjne lub dwukondygnacyjne obiekty z czerwonej cegły ceramicznej, o zwartej bryle i prostym, funkcjonalnym detalu architektonicznym. Do najbardziej charakterystycznych należą dawne szkoły w miejscowościach: Dobino, Górnica, Karsibór, Rutwica, Rudki.

Większość z tych budynków została w ostatnich dekadach zaadaptowana na cele mieszkalne, często w ramach przekształceń prowadzonych bez zachowania pierwotnego detalu architektonicznego. Jedynie budynek dawnej szkoły w Szwecji zachował swoją pierwotną funkcję oświatową – co czyni go unikatowym przypadkiem ciągłości użytkowania.

Drugą istotną grupę obiektów użyteczności publicznej stanowią historyczne świetlice wiejskie, często pełniące w przeszłości funkcję domów kultury, bibliotek czy miejsc zgromadzeń lokalnych społeczności. Do najbardziej rozpoznawalnych należą: Dzikowo, Lubno – obecnie mieści się tu filia biblioteki i Rudki.

Są to najczęściej obiekty z XX w., wzniesione z cegły ceramicznej, o prostej architekturze użytkowej, która dobrze wpisywała się w estetykę ówczesnych założeń modernistycznych lub funkcjonalistycznych.

Mimo często skromnej formy, pełniły one istotną rolę społeczną – jako przestrzeń edukacji nieformalnej, integracji i życia kulturalnego. Obecnie wiele z tych budynków wymaga remontów, uczynienia pierwotnej funkcji lub przystosowania do nowych form działalności społecznej i kulturalnej.

5.3.2. Dziedzictwo materialne – podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe Gminy Wałcz tworzy złożoną i bogatą mozaikę elementów architektonicznych, krajobrazowych i historycznych, będących świadectwem wielowiekowych przemian społecznych, religijnych, gospodarczych i przestrzennych. Od zabytkowych kościołów i kapliczek, przez rezydencje szlacheckie, zespoły folwarczne i parki dworskie, po młyny wodne, gorzelnie, dworce kolejowe, szkoły czy świetlice – każdy z tych obiektów stanowi nie tylko fizyczny ślad przeszłości, ale również nośnik tożsamości lokalnej wspólnoty.

Na szczególne podkreślenie zasługuje różnorodność form i funkcji zachowanych obiektów:

- architektura sakralna świadczy o religijności i duchowym zakorzenieniu mieszkańców,
- kapliczki i krzyże przydrożne – o tradycji i pamięci wspólnotowej,
- zespoły rezydencyjno-folwarczne – o dawnej strukturze społecznej i gospodarce ziemiańskiej,
- parki dworskie i zieleń komponowana – o estetyce i kulturze ogrodowej,
- zabytki techniki – o postępie i adaptacji do wymogów nowoczesności,
- obiekty użyteczności publicznej – o dbałości o edukację, kulturę i wspólnotowe życie codzienne.

Choć wiele z tych obiektów uległo przekształceniom, zniszczeniom lub zostało zapomnianych, to nadal pozostają one żywą tkanką kulturową, którą warto nie tylko dokumentować, ale przede wszystkim chronić, rewaloryzować i przywracać do aktywnego funkcjonowania – zarówno w wymiarze symbolicznym, jak i użytkowym.

Zachowanie i odpowiednie zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego gminy powinno stać się priorytetem lokalnej polityki przestrzennej, edukacyjnej i tożsamościowej. Wymaga to współpracy wielu środowisk: samorządu, mieszkańców, właścicieli nieruchomości, instytucji kultury i ochrony zabytków. Dziedzictwo nie jest bowiem tylko „reliktem przeszłości”, ale zasobem przyszłości – potencjałem rozwoju, czynnikiem integrującym wspólnotę oraz narzędziem budowania lokalnej dumy.

Stan zachowania wielu obiektów – zwłaszcza sakralnych i rezydencjonalnych – pozostawia wiele do życzenia. Konieczne są prace remontowo-konserwatorskie, dokumentacyjne oraz działania zmierzające do ich adaptacji do nowych funkcji. W szczególności wymaga się objęcia ochroną konserwatorską obiektów zabytkowej zabudowy wiejskiej i folwarcznej, często jeszcze nieujętej w rejestrze zabytków ani ewidencji.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki uznane za część własnego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

Dziedzictwo niematerialne Gminy Wałcz, choć często mniej dostrzegalne niż zabytki materialne, jest równie ważne dla zachowania lokalnej tożsamości, integracji mieszkańców i budowy atrakcyjnej oferty kulturowej. Jego dokumentacja, ochrona i twórcze rozwijanie powinny być traktowane jako kluczowe elementy polityki kulturalnej i rozwoju zrównoważonej turystyki.

• TRADYCJE I ZWYCZAJE LUDOWE

Ziemia wałecka, mimo że po 1945 r. została niemal całkowicie zasiedlona przez ludność napływową z różnych części II Rzeczypospolitej (w szczególności z Wielkopolski, Kresów Wschodnich, Mazowsza i Polski Centralnej), z czasem ukształtowała własny, niepowtarzalny model kultury ludowej – hybrydowy, otwarty, oparty na syntezie wielu tradycji regionalnych. Mimo braku rdzennego, lokalnego folkloru, na terenie gminy przetrwały lub zostały zrekonstruowane liczne zwyczaje agrarne, obrzędy religijne oraz kulinarne praktyki, które do dziś budują tożsamość lokalnej wspólnoty.

W wielu wsiach zachowały się lub zostały przywrócone zwyczaje związane z kalendarzem liturgicznym i cyklem rolniczym, takie jak:

- Dożynki – święto plonów obchodzone z udziałem wieńców, tradycyjnych strojów, obrzędów dziękczynnych i występów folklorystycznych;
- Topienie Marzanny – symboliczne pożegnanie zimy i powitanie wiosny, kultywowane szczególnie przez dzieci i młodzież;
- Kolędowanie i jasełka – przedstawienia bożonarodzeniowe i domowe wizyty kolędników, często organizowane przez szkoły, parafie i świetlice wiejskie;
- Świecenie pól, ziół i wody – praktyki agrarno-religijne wywodzące się z tradycji ludowej, kontynuowane zwłaszcza w kontekście parafialnym.

Obchody te pełnią zarówno funkcję kulturową, jak i społeczną – integrując mieszkańców, wzmacniając więzi międzypokoleniowe i podtrzymując pamięć o tradycjach przodków. W ich organizację zaangażowane są m.in. koła gospodyń wiejskich, parafie, biblioteki i lokalne ośrodki kultury.

• TRADYCJE KULINARNE I PRODUKTY LOKALNE

Na terenie Gminy Wałcz przetrwało wiele **tradycji kulinarnych**, które – oprócz walorów smakowych – stanowią część dziedzictwa niematerialnego regionu. Do najważniejszych należą:

- Kiszka szwedzka – regionalna potrawa ziemniaczano-kaszana, której korzenie sięgają czasów przedwojennych. Po 1945 roku przyjęła się m.in. w miejscowości Szwecja dzięki osadnikom z Kresów, dla których była znana. W 2012 r. została wpisana na Listę Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa.
- Masło ostrowieckie – wpisane na tę samą listę w 2017 r., stanowi przykład kontynuowania tradycyjnych metod produkcji mleczarskiej.

Te potrawy są prezentowane m.in. podczas wydarzeń takich jak:

- „Świętojanki – Szwedzkie Wianki” (organizowane w Gospodarstwie Agroturystycznym „W Pięknej Dolinie” w Szwecji),
- Festiwal potraw tradycyjnych na terenie Gminy tzw. Festiwal smaków

Powojenna historia Gminy Wałcz to także historia wymieszania kultur i religii, które odcisnęły trwałe piętno na tradycji lokalnej. W ramach akcji „Wisła” w 1947 r. przesiedlono tu społeczności ukraińskie i łemkowskie, które wniosły elementy wschodniego chrześcijaństwa i obrzędowości do kultury gminy. Dzięki temu współistnieją tu trzy tradycje religijne: katolicka, prawosławna i greckokatolicka.

Wśród zachowanych i rozwijanych form kultury kresowej warto wymienić:

- Kaziuki – organizowane przez Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Wileńskiej, Nowogródzkiej i Polesia „Świtez”,
- Haftowane ikony – unikalna lokalna tradycja powstała z braku dostępu do ikon po przesiedleniu,
- Pisanki – zdobione zgodnie z wzorami charakterystycznymi dla Suwalszczyzny, Wołynia czy Polesia.

• RZEMIOSŁO I SZTUKA LUDOWA

Rzemiosło i rękodzieło ludowe, choć dziś nie mają już znaczenia użytkowego, przetrwały jako forma twórczości artystycznej i rekonstrukcyjnej, pielęgnowanej przez lokalnych pasjonatów oraz edukatorów.

Do najczęściej spotykanych form należą:

- hafciarstwo i koronkarstwo – inspirowane wzorami wielkopolskimi,
- wycinanki, pisanki, palmy wielkanocne – wykonywane zgodnie z tradycją regionu pochodzenia mieszkańców,
- ceramika i rzeźba w drewnie – często inspirowane motywami religijnymi (świętki, kapliczki),
- garncarstwo, plecionkarstwo – zanikające, lecz wciąż obecne jako motywy edukacyjne i muzealne.

Warto wspierać te inicjatywy jako formy przekazu międzypokoleniowego i lokalnej kreatywności, m.in. przez warsztaty, konkursy, ekspozycje czy jarmarki rękodzielnicze.

• LEGENDY I PRZEKAZY USTNE

Lokalne opowieści i legendy, choć często nieudokumentowane, odgrywają istotną rolę w budowaniu poczucia zakorzenienia i tożsamości. Wśród mieszkańców Gminy Wałcz wciąż żywe są:

- legendy o jeziorach i ich duchach (np. duch z jeziora Zdbiczno, zatopione dzwony),
- opowieści o ukrytych skarbach w ruinach pałaców i dawnych dworów (np. Kłębowiec, Lubno),
- historie o zatopionych wsiach i zjawiskach nadprzyrodzonych w lasach Puszczy Wałeckiej.

Te formy ustnej tradycji są cennym zasobem edukacyjnym i turystycznym – warto je zbierać, dokumentować i popularyzować w formie publikacji, podcastów, tablic narracyjnych lub wydarzeń plenerowych.

• KULTURA

Kultura w Gminie Wałcz to żywy, oddolny proces kształtowany przez mieszkańców – zarówno przez instytucje formalne, jak i lokalne inicjatywy społeczne. Mimo zróżnicowanej skali i środków, działalność kulturalna obejmuje niemal wszystkie sołectwa i służy integracji, podtrzymywaniu tożsamości, edukacji i rozrywce. Obecnie w gminie działa rozbudowana sieć świetlic wiejskich, lokalnych organizacji społecznych i kulturalnych, które pełnią funkcje centrów kultury i aktywności obywatelskiej.

Instytucje kultury:

- Sala widowiskowo – konferencyjna w miejscowości Lubno.
- Biblioteka Publiczna Gminy Wałcz w Lubni

Na terenie gminy funkcjonują świetlice wiejskie, które pełnią funkcję lokalnych centrów kultury i integracji.

Na terenie gminy aktywnie działają Koła Gospodyń Wiejskich (KGW). To nieocenione ogniwo lokalnej kultury – łączące elementy tradycji kulinarnej, obrzędowości i współczesnej aktywności społecznej. W gminie działa 22 KGW. Koła te organizują m.in. warsztaty kulinarne (np. potrawy regionalne, świąteczne) i artystyczne, reprezentację gminy

Gmina Wałcz posiada kalendarz cyklicznych wydarzeń kulturalnych, które łączą tradycję z nowoczesną formą przekazu. Do najważniejszych należą:

- Dożynki – coroczne święto plonów z tradycyjnymi obrzędami, konkursami wieńców, stoiskami regionalnymi i występami zespołów ludowych.
- Majówki rodzinne i pikniki wiejskie – organizowane w wielu sołectwach, z pokazami rękodzieła, konkursami dla dzieci i animacjami.
- Plener artystyczny - Iłowiec.
- Wieczory kołęd i pastorałek – z udziałem dzieci, młodzieży i chórów parafialnych.
- Impreza masowa – rozpoczęcie lata w Karsiborze.
- Jarmarki rękodzielnicze i kulinarne – prezentujące lokalnych twórców, produkty tradycyjne, m.in. wypieki, przetwory, ozdoby ludowe.

• TURYSTYKA

Gmina Wałcz posiada znaczny, choć jeszcze nie w pełni wykorzystany, potencjał turystyczny, wynikający z atrakcyjnego połączenia dziedzictwa kulturowego, walorów krajobrazowych i zasobów przyrodniczych. Unikalne położenie – na styku Pojezierza Wałeckiego, rozległych kompleksów leśnych i terenów poprzecinanych jeziorami – czyni z gminy idealne miejsce dla rozwoju turystyki zrównoważonej, edukacyjnej, kulturowej i aktywnej.

Główne atrakcje turystyczne:

1. Jeziora :

- Jezioro Zdbiczno – jedno z największych i najpiękniej położonych jezior w regionie; przyciąga miłośników pływania, wędkarstwa, kajakarstwa i wypoczynku na łonie natury.
- Jezioro Szkliste – położone ok. 3 km na południe od wsi Strączno
- Jezioro Bytyn Wielki – jest głębokim jeziorem rynnowym o nieregularnej linii brzegowej, jego wody mają II klasę czystości.

2. Kompleksy leśne i szlaki piesze i rezerваты przyrody :

- Rozległe lasy w rejonie Rutwicy, Zdbic, Gostomii i Lubna, idealne do pieszych wędrówek, nordic walkingu, fotografii przyrodniczej i grzybobrania.
- Rezerwat przyrody Wielki Bytyń – jest obszarowo największym rezerwatem przyrody w województwie zachodniopomorskim
- Rezerwat przyrody „Golcowe Bagno” – jest torfowiskowym rezerwatem przyrody, 2 km na wschód od wsi Golce. Śródleśny rezerwat położony w lesie, między rzekami Dobrzycą oraz Piławą

3. Ślady historii i dziedzictwa kulturowego:

- Kościoły szachulcowe w Golcach, Górnicy i Laskach Wałęckich – unikalne zabytki architektury sakralnej z XVII wieku.
- Zespół pałacowy w Kłębowcu (ruiny) – malowniczo położony obiekt o wysokim potencjale krajobrazowym i edukacyjnym.
- Parki dworskie w Lubnie, Ługach Wałęckich, Nakielnie i Wiesiółce – dostępne do zwiedzania na własną rękę, stanowiące doskonałe tło dla spacerów tematycznych.

4. Młyny wodne i zabytki techniki:

- Młyn w Kłębowcu i Czapli Młyn – obiekty wpisane w naturalne krajobrazy wodne, z dużym potencjałem ekspozycyjnym.
- Wiadukt kolejowy w Rutwicy – ciekawy zabytek inżynieryjny, idealny dla pasjonatów kolei i fotografii.

5. Miejsca pamięci i militaria:

- Cmentarze historyczne (np. w Dobinie, Strącznie, Rutwicy) – o walorach nie tylko kulturowych, ale także edukacyjnych.
- Pozostałości umocnień z okresu II wojny światowej – w rejonie lasów i jezior, możliwe do włączenia w narrację szlaków historycznych.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Wałcz nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków, tj. wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Wałcz znajduje się łącznie 57 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, z czego 5 to stanowiska archeologiczne (Tabela nr 1). Są to obiekty o szczególnej wartości historycznej, artystycznej i naukowej, stanowiące integralną część dziedzictwa kulturowego gminy. Ich obecność świadczy o bogatej przeszłości tego obszaru oraz o jego znaczeniu w kontekście rozwoju osadnictwa, architektury i życia społecznego w różnych okresach historycznych.

Wszystkie te zabytki podlegają szczególnej ochronie prawnej, wynikającej z przepisów obowiązujących aktów prawnych, w szczególności ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ochrona ta ma na celu zachowanie ich wartości kulturowej, zapewnienie trwałości substancji zabytkowej oraz zagwarantowanie możliwości przekazania ich przyszłym pokoleniom w możliwie niezmienionej formie.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, wszelkie działania ingerujące w strukturę zabytku, jego otoczenie, sposób użytkowania lub wygląd – takie jak remonty, przebudowy, zmiany zagospodarowania terenu czy prace archeologiczne – wymagają uprzedniego uzyskania pisemnego pozwolenia od właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dotyczy to zarówno działań prowadzonych przez osoby prywatne, jak i przez jednostki samorządu terytorialnego czy inwestorów publicznych.

Celem tej procedury jest zapewnienie, że wszystkie planowane ingerencje będą przeprowadzane z poszanowaniem wartości historycznych i artystycznych danego obiektu oraz w sposób zgodny z zasadami konserwatorskimi. Pozwolenie konserwatora jest wydawane na podstawie oceny planowanych działań pod względem ich wpływu na stan zachowania i integralność zabytku, a jego naruszenie może skutkować odpowiedzialnością administracyjną lub karną.

Zabytki nieruchome, takie jak kościoły, dwory, pałace, zespoły folwarczne, cmentarze czy wspomniane stanowiska archeologiczne, są istotnymi składnikami krajobrazu kulturowego gminy. Ochrona tych obiektów oraz odpowiedzialne gospodarowanie nimi stanowi jeden z kluczowych elementów polityki przestrzennej i kulturalnej Gminy Wałcz.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Walcz

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER	NOWY NR	DATA	NR DEC.
1	Chude	park dworski	473	1157	19-paź-83	WKZ-5340/Dec-43/83
2	Chude	dwór	779	1157	14-sie-96	PSOZ-5340/Dec-6/96
3	Chude	magazyn zbożowy	780	1157	14-sie-96	PSOZ-5340/Dec-7/96
4	Chwiram	park dworski	472	1909	19-paź-83	WKZ-5340/Dec-42/83
5	Chwiram	pałac	501	1909	14-lut-84	WKZ-5340/Dec-4/84
6	Dębołęka	kościół św. Rocha /otoczenie/	379		29-gru-08	DZ-4200/64/O/2008
7	Dobino	cmentarz katolicki	625	695	25-lip-89	WKZ-5340/Dec-31/89
8	Dobino	kościół śś. Piotra i Pawła /otoczenie/	373		19-lis-08	DZ-4200/24/O/2008
9	Dzikowo	dwór	342	542	12-sie-61	
10	Dzikowo	park dworski	342	542	12-sie-61	
11	Głowaczewo	cmentarz przykościelny	623	678	25-lip-89	WKZ-5340/Dec-29/89
12	Głowaczewo	kościół Narodzenia NMP - po obrysie murów obwodowych	678	678	07-wrz-10	DZ-4140/09-2/AR/2010
13	Golce	kościół św. Antoniego Padewskiego /otoczenie/	343	534	12-sie-61	
14	Gostomia	park dworski	451		06-paź-83	WKZ-5340/Dec-21/83
15	Gostomia	kościół św. Jana Chrzciciela wraz z gruntem pod budynkiem	1723		09-lut-18	DZ.5130.03.2018.AR
16	Górnica	kościół MB Królowej Polski z otoczeniem	346	750	28-sie-61	
17	Górnica	park dworski	559	756	26-paź-87	WKZ-5340/Dec-15/87
18	Karsibór	kościół Narodzenia NMP z otoczeniem	344	757	12-sie-61	
19	Karsibór	park dworski	561	1152	26-paź-87	WKZ-5340/Dec-17/87
20	Kłębowiec	budynki gospodarcze szt. 2-po obrysie zewnętrznym ścian obwodowych	14	559	11-gru-53	
21	Kłębowiec	pałac (ruina)	14	559	11-gru-53	
22	Kłębowiec	park dworski	14	559	11-gru-53	
23	Kłębowiec	cmentarz ewangelicki	620	701	25-lip-89	WKZ-5340/Dec-26/89
24	Kolno	kościół pw. Józefa Oblubieńca, cmentarz, aleja lipowa	2086		18-paź-24	DZ.5130.21.2024.AR/KSZ
25	Laski Wałeckie	kościół MB Szkaplerznej /otoczenie/	345	537	28-sie-61	
26	Lubno	park dworski	560	1185	26-paź-87	WKZ-5340/Dec-16/87
27	Lubno	kościół z parcelą kościelną	1372		04-lut-15	DZ.5130.02.2015.AR
28	Ługi Wałeckie	park dworski	454	1150	08-paź-83	WKZ-5340/Dec-24/83
29	Ługi Wałeckie	cmentarz ewangelicki	624	681	26-lip-89	WKZ-5340/Dec-30/89
30	Nagórze	park dworski	450	555	04-paź-83	WKZ-5340/Dec-20/83
31	Nakielno	chałupa nr 5 (d. 6)	493	1907	26-paź-65	KL.IV.-0a/83/65
32	Nakielno	park dworski	453	556	08-paź-83	WKZ-5340/23/83
33	Nakielno	gorzelnia i spichlerz	339		10-mar-08	DZ-4200/27/O/06/2007/2008
34	Nakielno	kościół p.w. św. Wawrzyńca z cmentarzem przykościelnym, ogrodzeniem, starodrzewem	700		15-wrz-10	DZ-4140/134-3/K/AR/2010
35	Prusinowo	kościół p.w. Matki Bożej Różańcowej wraz z otoczeniem	698		01-paź-10	DZ-4140/134-3/K/AR/2010
36	Prusinówko	park dworski	551	1149	26-paź-87	WKZ-5340/Dec-7/87
37	Różewo	kościół z parcelą kościelną	1373		11-lut-15	DZ.5130.03.2015.AR
38	Rudki	park dworski	562	1147	26-paź-87	WKZ-5340/Dec-18/87
39	Rudki	kościół św. Jakuba / otoczenie, dzwonnica, figura Chrystusa, ogrodzenie, starodrzew/	685		08-wrz-10	DZ-4140/24-2/AR/2010
40	Rutwica	cmentarz katolicki, czynny	618	742		WKZ-5340/Dec-24/89
41	Rutwica	kościół św. Jana Nepomucena /otoczenie/ - dzwonnica przy kościele skreślona z rejestru zabytków decyzją MKiDN DOZ-OAiK.650.429.2019.MPU-2 z dnia 28.10	352	1906	28-sie-61	
42	Rutwica	park dworski	455	1311	08-paź-83	WKZ-5340/Dec-25/83
43	Sitowo	park dworski (z dziedzińcem)	449	1306	04-paź-83	WKZ-5340/19/83
44	Strączno	park dworski	471	1154	19-paź-83	WKZ-5340/Dec-41/83

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NUMER	NOWY NR	DATA	NR DEC.
45	Strączno	cmentarz katolicki	617	680	25-lip-89	WKZ-5340/Dec-23/89
46	Strączno	kościół św. Anny /otoczenie/	696		08-wrz-10	DZ-4140/134-2/K/AR/2010
47	Szwecja	kościół św. Jakuba wraz z terenem cmentarza przykościelnego	679		08-wrz-10	DZ-4140/09-2/AR/2010
48	Wiesiółka	park dworski	475	560	25-lip-83	WKZ-5340/Dec-45/83
49	Wiesiółka	pałac	597	560	21-mar-89	WKZ-5340/Dec-3/89
50	Wiesiółka	cmentarz ewangelicki	619	682	25-lip-89	WKZ-5340/Dec-25/89
51	Witankowo	park dworski	474	564	20-paź-83	WKZ-5340/Dec-44/83
52	Witankowo	kościół NSPJ /otoczenie/ 81	374		19-lis-08	DZ-4200/25/O/2008
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE						
OPIS STANOWISKA, AZP, NR STAN.			NR REJESTRU	DATA	NR DECYZJI	
53	(Obr. Czapla) Wiesiółka, stan. 1 (AZP 34-25/3) – osada z okresu lateńskiego i halsztackiego oraz osada z wczesnego średniowiecza		797	16.03.1970 r.	KL.IV.670/13/70	
54	(Obr. Czapla) Wiesiółka, stan. 3 (AZP 34-25/56) – grodzisko wczesno-średniowieczne		722	28.06.1969 r.	KL.IV.Oa/1/69	
55	Karsibór, stan. 2 (AZP 32-23/18) – grodzisko wczesnośredniowieczne		A-742	20.12.1992 r.	5385/Dec-26/92	
56	Lubno, stan. 1 (AZP 33-22/1) – grodzisko wczesnośredniowieczne		790	16.03.1970 r.	KL.IV.670/6/70	
57	(Obr. Kołatnik) Ostrowiec, stan. 1 (AZP 33-24/7) – grodzisko nizinne z wczesnego średniowiecza i średniowiecza		791	16.03.1970 r.	KL.IV.670/7/70	

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Wałcz znajdują się zabytki ruchome objęte ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego. W większości są to elementy wyposażenia kościołów (ołtarze, chrzcielnice, kropielnice, świeczniki, ławki, emporie, stropy, prospekty organowe). Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania gminnych aktów planowania przestrzennego zgodnie z art. 3 .1. i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określeniu ustaleń gminnych aktów planowania przestrzennego. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Wałcz jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Wałcz:

- Uchwała nr XIX/108/2016 z dnia 31.03.2016 r. w sprawie MPZP w rejonie miejscowości Dobrogoszcz, Karsibór, Kolno gmina Wałcz,
- Uchwała nr XIX/107/2016 z dnia 31.03.2016 r. w sprawie MPZP w rejonie miejscowości Górnica, Świętosław, Lubno, gmina Wałcz,
- Uchwałą nr XXV/34/2000 z dnia 27.10.2000 r. w sprawie uchwalenia zmiany MPZP wsi Zdbice (gmina Wałcz) w rejonie Cmentarza,
- Uchwała nr XXX/15/01 z dnia 29.03.2001 r. w sprawie zmiany MPZP gminy Wałcz dla terenu zabudowy lotniskowej we wsi Ostrowiec,
- Uchwała nr XXXVI/207/2013 z dnia 27.06.2013 r. w sprawie MPZP terenów mieszkaniowych w Kołatniku,
- Uchwała nr XIV/22/96 z dnia 30.05.1996 r. w sprawie zmiany MPZP, gminy Wałcz,
- Uchwała nr XXI/115/2012 w sprawie uchwalenia MPZP terenu w rejonie m. Strączno, Ługi Wałeckie, Gostomia, Dzikowo, Różewo, Przybkowo, Chwiram, Dobino, Witankowo gm. Wałcz,

- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego we wschodniej części wsi Szwecja uchwalony uchwałą nr XLVIII/309/2018 z dnia 28.06.2018,
- Zmiana miejscowy plan ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz na obszarze wsi Głowaczewo uchwalony uchwałą nr XV/47/99 z dnia 30.06.1999,
- Zmiana miejscowy plan ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz w obrębie wsi Czechyń, na obszarze działki nr 6/4 uchwalony uchwałą nr XXXV/34/01 z dnia 30.08.2001,
- Zmiana miejscowy plan ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Wałcz we wsi Dobino uchwalony uchwałą nr XXI/24/2000 z dnia 7.07.2000.

W trakcie opracowania są następujące plany:

- Uchwała nr XVI/111/2019 z dnia 19.12.2019r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia MPZ terenów w Różewie,
- Uchwałą nr XVI/106/2019 z dnia 19.12.2019r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia MPZP terenów w Chwiramie,
- Uchwała nr XIX/111/2016 Rady Gminy Wałcz z dnia 31.03.2016r. w sprawie przystąpienia do MPZP wschodniej części wsi Szwecja,
- Uchwała V/36/2024 Rady Gminy Wałcz z dnia 29.08.2024 w sprawie przystąpienia do MPZP dla lokalizacji urządzeń wytwarzających energię z odnawialnych źródeł energii w obrębach ewidencyjnych Chwiram i Różewo,
- Dzikowo, Gostomia, Ługi Wałeckie, Prusinowo (elektrownie wiatrowe), uchwała nr XV/147/2025 z 26.06.2025,
- Różewo (elektrownie wiatrowe), uchwała nr XII/116/2025 z 27.03.2025,
- Chwiram, Różewo (elektrownie wiatrowe), uchwała nr VII/58/24 z 29.10.2024 zmieniona uchwałą nr V/36/2024 z 29.08.2024.

Dodatkowo Gmina Wałcz jest w trakcie opracowywania Planu Ogólnego zgodnie z nowelizacją ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (* Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości Gminy Wałcz (GEZ) została opracowana w 2015 r., przyjęta Zarządzeniem Nr 86/2015 Wójta Gminy Wałcz z dnia 10 listopada 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wałcz. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1, nr 2 i nr 3 (stanowiska archeologiczne). W GEZ ujęte są także obiekty wpisane do rejestru zabytków, które zostały wymienione w Tabeli nr 1. Ewidencja wymaga pilnej aktualizacji.

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

5.6.1. Stanowiska archeologiczne

Od końca lat 70. XX w. na terenie całej Polski realizowany był ogólnokrajowy program badawczy pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), polegający na systematycznym podziale kraju na jednostki badawcze i prowadzeniu w ich obrębie powierzchniowych badań archeologicznych. Celem programu było rozpoznanie dziedzictwa archeologicznego, a także identyfikacja stanowisk o potencjalnej wartości naukowej i kulturowej. W przypadku prac inwestycyjnych lub ziemnych, w których istnieje ryzyko naruszenia warstw kulturowych, prowadzi się szczegółowe badania w formie tzw. badań ratowniczych oraz nadzorów archeologicznych. Stanowiska o potwierdzonej, wysokiej wartości kulturowej wpisywane są do rejestru zabytków, natomiast pozostałe ujmowane są w ewidencji zabytków archeologicznych. Należy podkreślić, że ewidencja ta ma charakter otwarty – oznacza to, że wraz z dalszymi badaniami i odkryciami może być uzupełniana o nowe stanowiska.

Zabytki archeologiczne dzielą się na dwie główne kategorie:

- zabytki nieruchome – np. relikty osad, cmentarzysk, obiektów kultu, pozostałości dawnych układów przestrzennych,
- zabytki ruchome – przedmioty codziennego użytku i kultury materialnej (narzędzia, broń, ozdoby, ceramika itp.) oraz tzw. ekofakty, czyli pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzenia naturalnego, występujące w kontekście archeologicznym.

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie obecnej gminy Wałcz pochodzą z okresu neolitu (młodszej epoki kamiennej) tj. ok. 3500-1700 lat p.n.e. Liczniejsze materiały archeologiczne dotyczą z epoki brązu (1800-700

lat p.n.e.) oraz żelaza (do pocz. naszej ery). Znajdźiska te świadczą o silnych wpływach sięgającej tutaj tzw. kultury łużyckiej. Na terenie Gminy Wałcz zarejestrowano 446 stanowisk archeologicznych od epoki kamienia do średniowiecza, w tym 5 wpisanych do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne nie zostały ujęte w GEZ, co wymaga uzupełnienia.

Wśród zewidencjonowanych stanowisk zachowały się liczne przykłady obronnych osiedli słowiańskich: Strączno – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; Ostrowiec – grodzisko owalne typu nizinne położone w zakolu rz. Dobrzycy; Karsibór – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; Lubno – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; Wiesiółka – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzycą.

Do rejestru zabytków wpisano następujące stanowiska:

- Wiesiółka – stanowisko 1 (osada) obręb Czapla,
- Wiesiółka – stanowisko 3 (grodzisko),
- Karsibór – stanowisko 1 (grodzisko),
- Lubno – stanowisko 1 (grodzisko),
- Ostrowiec – stanowisko 1 (grodzisko) obręb Kołatnik.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru objęte są ścisłą ochroną konserwatorską. Zabrania się prowadzenia jakichkolwiek robót budowlanych, przemysłowych czy porządkowych bez uprzedniego uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Choć program AZP został zakończony, planowana jest jego kontynuacja pod nazwą AZP+, prowadzona przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Celem tej inicjatywy będzie ponowna weryfikacja istniejących stanowisk oraz identyfikacja nowych śladów działalności człowieka – zwłaszcza podczas prowadzonych prac ziemnych lub przypadkowych odkryć.

Ochroną konserwatorską powinny być objęte również historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne – nawet jeśli nie są one ujęte bezpośrednio w ewidencji zabytków archeologicznych. Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ww. ustawy, takie obszary – jako pozostałości terenowe historycznego osadnictwa – spełniają kryteria zabytku archeologicznego. W związku z tym wszelkie inwestycje planowane na terenach historycznych miast i wsi (zwłaszcza o metryce średniowiecznej lub nowożytnej) powinny być poprzedzone niezbędnymi badaniami archeologicznymi.

Zgodnie z art. 31 ustawy o ochronie zabytków, prowadzenie jakiejkolwiek działalności inwestycyjnej na obszarze stanowisk archeologicznych wymaga uzyskania pozwolenia właściwego organu ochrony zabytków oraz zapewnienia nadzoru archeologicznego w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W sytuacji, gdy teren stanowiska archeologicznego – zwłaszcza o wyraźnej formie terenowej – znajduje się w granicach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, dopuszczającego jego zainwestowanie, należy dążyć do zmiany zapisów planu w sposób ograniczający ryzyko zniszczenia zabytku. Szczególną ochroną powinny być objęte stanowiska terenowe, z których należy usuwać wszelkie funkcje kolidujące z ochroną substancji zabytkowej.

Ważnym obowiązkiem wynikającym z art. 33 ust. 1 ustawy jest zgłoszenie każdego przypadkowego odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym. Obowiązkiem znalazcy jest nie tylko zabezpieczenie znaleziska i oznaczenie miejsca, ale również niezwłoczne powiadomienie wojewódzkiego konserwatora zabytków lub – jeśli to niemożliwe – odpowiedniego wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

W przypadku stanowisk zlokalizowanych na terenach leśnych, istotnym zagrożeniem są głęboko sięgające systemy korzeniowe dużych drzew, które mogą uszkadzać nawarstwienia kulturowe oraz zabytki ruchome. Z tego względu należy opracować zasady prowadzenia gospodarki leśnej z uwzględnieniem potrzeby ochrony dziedzictwa archeologicznego.

W sytuacjach kolizji inwestycji ze stanowiskami archeologicznymi, konieczne jest uwzględnienie w dokumentacji zapisów umożliwiających przeprowadzenie ratowniczych badań archeologicznych oraz uzyskanie stosownych zezwoleń od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Gmina Wałcz,
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze Gminy Wałcz.

Gmina Wałcz jest właścicielem/współwłaścicielem 28 obiektów zabytkowych, w tym 10 obiektów wpisanych jest do rejestru zabytków (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Wałcz jest właścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	INNE
1	Chwiram dz. nr 46	cmentarz ewangelicki	
2	Czapla Młyn dz. nr 53	cmentarz ewangelicki	
3	Dębołęka dz. nr 255	cmentarz ewangelicki	
4	Dobino dz. nr 124	cmentarz katolicki	rejestr zabytków
5	Dobino dz. nr 264/1	zespół folwarczny	
6	Dzikowo dz. nr 171 i 192	cmentarz ewangelicki	
7	Głowaczewo dz. nr 29	cmentarz ewangelicki	
8	Golce dz. nr 356	cmentarz ewangelicki	
9	Gostomia dz. nr 153	cmentarz ewangelicki	
10	Gostomia dz. nr. 193	park pałacowy	rejestr zabytków
11	Górnica dz. nr 7/78	cmentarz ewangelicki	
12	Karsibór dz. nr 66	cmentarz ewangelicki	
13	Karsibór dz. nr 8/2	park pałacowy	rejestr zabytków
14	Kłębowiec dz. nr. 146	cmentarz ewangelicki	rejestr zabytków
15	Kłębowiec dz. nr 163 i 162/2		
16	Kłosocho dz. 36/1 i 36/2	cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	
17	Laski Wałeckie	cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	

	dz. nr 88		
18	Lipie dz. nr. 18	cmentarz ewangelicki	
19	Lubno dz. nr 73/1	cmentarz ewangelicki	
20	Ługi Wałeckie dz. nr. 109	cmentarz ewangelicki	rejestr zabytków
21	Nakielno dz. nr. 7/30	chałupa	rejestr zabytków
22	Nakielno dz. nr. 7/30	park pałacowy	rejestr zabytków
23	Ostrowiec dz. nr 128	cmentarz ewangelicki (nieużytkowany)	
24	Prusinowo Wałeckie dz. nr 85/1-2, 77/1-9	zespół folwarczny	
25	Prusinówko dz. nr 1/48, 1/49	park pałacowy	rejestr zabytków
26	Rutwica dz. nr 139	cmentarz katolicki	rejestr zabytków
27	Wiesiółka dz. nr 9	cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	rejestr zabytków
28	Witankowo/Gostomia dz. nr 55	cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	

W miarę możliwości gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Wałcz.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY WAŁCZ	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• Zróżnicowane i bogate dziedzictwo kulturowe: obecność zabytków sakralnych, rezydencjonalnych, folwarcznych, technicznych, parkowych i niematerialnych; • Dobrze rozpoznana baza zabytków: dokładna inwentaryzacja (obiekty w rejestrze, ewidencjach, niewpisane, ale cenne); • Aktywność lokalnych społeczności: działalność Kół Gospodyń Wiejskich, stowarzyszeń, uczestnictwo w wydarzeniach; • Zaangażowanie gminy w dokumentowanie i wspieranie dziedzictwa (np. uchwały dotacyjne, ewidencje, inicjatywy promujące kuchnię regionalną); • Wieloletnia praktyka organizacji wydarzeń kulturalnych o tematyce tradycji, historii i dziedzictwa lokalnego np. w Publicznej Bibliotece w Lubnie • Świadomość potrzeby rewitalizacji i rewaloryzacji przestrzeni kulturowej – zapisy w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego.	• Stan techniczny wielu obiektów zabytkowych jest zły (ruiny, braki dachów, zniszczenia murów – np. Kłębowiec, Dzikowo, Sitowo); • Brak kompleksowych planów rewaloryzacyjnych lub ograniczone zasoby finansowe na ich realizację; • Dewastacja powojenna i zmiana funkcji niektórych obiektów (np. dwór w Kolnie – przekształcony w blok); • Słaba rozpoznawalność dziedzictwa w przestrzeni turystycznej – niewiele szlaków, map, aplikacji, działań promocyjnych; • Ograniczona liczba specjalistów konserwatorskich i brak lokalnego muzeum lub izby regionalnej.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• Wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • Występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • Dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalną; • Modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • Rozwój turystyki kulturowej i edukacyjnej – m.in. przez tworzenie tematycznych szlaków (np. szlak parków dworskich, szlak kościołów ryglowych); • Planowane uruchomienie programu AZP+ umożliwiającego ponowną weryfikację zasobów archeologicznych. • Opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach	• Brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • Pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • Sezonowość turystyki; • Bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • Spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • Zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • Działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • Samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy,

wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • Uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • Wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • Rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • Systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • Rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego; • Wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • Możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków unii europejskiej; • Wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • Niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • Odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym ztracanie więzi z regionem; • Degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Wałcz. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOnZ określono cele perspektywiczne, dalekosiężne, służące osiągnięciu finalnych efektów w trzech podstawowych dziedzinach:

Cel 1. Poprawie stanu dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Funkcjonowaniu zabytków w procesach aktywizacji ekonomicznej i społecznej oraz budowie atrakcyjności i konkurencyjności.

Cel 3. Społeczeństwa świadomego walorów historycznych krajobrazów i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego.

Osiągnięcie tych celów wymaga wieloletnich, zintegrowanych działań skutkujących zmianami zarówno w sferze materialnej (dotyczącej stanu i zagospodarowania zabytków), jak i mentalnej (zmiany stosunku do zabytku, dobra uznawanego często za kłopotliwe i niezwykle kosztowne w utrzymaniu).

W GPOnZ wyznaczono dwa cele perspektywiczne, cele operacyjne wraz z zadaniami (Tabela nr 4), które są kontynuacją działań określonych w Programie Opieki na zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020 oraz Gminnym programu opieki nad zabytkami Gminy Wałcz na lata 2021-2025. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji działań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Cele perspektywiczne Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

Cel perspektywiczny I: Utrzymanie i wyeksponowanie zachowanych zasobów i struktury krajobrazu kulturowego.

Cel perspektywiczny II: Budowa świadomych więzi społecznych z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania.

Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Walcz

Cel perspektywiczny I: Utrzymanie i wyeksponowanie zachowanych zasobów i struktury krajobrazu kulturowego		
CEL OPERACYJNY	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Rewaloryzacja i adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji	Rewaloryzacja zespołu pałacowego w Kłębowcu – zabezpieczenie ruin, uporządkowanie otoczenia, wstępna adaptacja	Dokumentacja fotograficzna, projekty, zawarte umowy, pozyskane środki
	Remont kościoła szachulcowego w Golcach – zachowanie oryginalnej konstrukcji, konserwacja wnętrza	Decyzje WUOZ, raporty z prac, zdjęcia przed i po remoncie
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków	Czy wykonano aktualizację
	Uaktualnienie uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru dodatkowo wpisując obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	Czy uaktualniono uchwałę
	Realizacja zadań własnych Gminy Walcz w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, będących jej własnością lub współwłasnością (Tabela nr 2).	Jakie obiekty wyznaczono do remontu, co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzach znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. – Inwentaryzacja i dokumentacja: przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji wszystkich zabytkowych cmentarzy, w tym fotograficznej dokumentacji stanu zachowania. – Prace konserwatorskie: opracowanie i realizacja planów konserwatorskich dla najbardziej zagrożonych obiektów, w tym renowacja nagrobków i ogrodzeń. – Współpraca z lokalną społecznością: Zaangażowanie mieszkańców,	Ilość przeprowadzonych prac, gdzie, wartość przeznaczonych środków

	organizacji pozarządowych i parafii w działania na rzecz ochrony i utrzymania cmentarzy.	
	Opracowanie, następnie coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy aktualizowano Plan
Poprawa dostępności i infrastruktury technicznej wokół zabytków	Remont drogi do cmentarza i kościoła w Górnicy, montaż oświetlenia przy parku w Wiesiółce	Zrealizowane inwestycje, poprawa dostępności, dokumentacja projektowa
	Oznakowanie dawnych cmentarzy (np. Golce, Górnica, Rutwica), kapliczek	Liczba tablic informacyjnych, opracowana mapa cyfrowa i broszury
	Budowa parkingu przy ruinach pałacu w Dzikowie i uporządkowanie dojścia do wieży w Laskach Wałęckich	Nowa infrastruktura, liczba użytkowników, monitoring odwiedzalności
Cel perspektywiczny II: Budowa świadomych więzi społecznych z dziedzictwem kulturowym i potrzeby jego zachowania		
CEL OPERACYJNY	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy	Organizacja festiwalu potraw tradycyjnych w Kłębowcu oraz 'Świętojanki' w Szwejci	Liczba wydarzeń, frekwencja, promocja w mediach i Internecie
	Stworzenie przewodnika po zabytkach gminy (w wersji papierowej i cyfrowej)	Liczba egzemplarzy, dostępność online, wykorzystanie w działaniach promocyjnych
Rozwój edukacji regionalnej w szkołach	Pomoc przy organizacji międzyszkolnego konkursu wiedzy o historii Gminy Wałcz	Liczba uczestników, poziom wiedzy, publikacja wyników
Wzmocnienie mechanizmów finansowania ochrony dziedzictwa	Zwiększenie środków gminnych na dotacje do prac przy zabytkach, zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr X/46/2011 Rady Gminy Wałcz z dnia 25 sierpnia 2011 r. ustanawia zasady przyznawania dotacji celowych z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie Gminy Wałcz	Wysokość środków w budżecie, liczba beneficjentów
	Pomoc w pozyskiwaniu funduszy zewnętrznych (UE, MKiDN, LGD, środki norweskie)	Liczba złożonych i rozliczonych wniosków, uzyskane środki
Wykorzystanie zasobów kulturowych w rozwoju turystyki	Opracowanie i wdrożenie szlaków turystyki kulturowej (np. szlak kościołów ryglowych, parków dworskich)	Stworzenie oznakowania, przewodników, map interaktywnych
	Organizacja spacerów tematycznych i wycieczek z przewodnikiem po gminie	Liczba wydarzeń, uczestników, relacje medialne

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

• **instrumenty finansowe:**

- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

• **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów Gminy Wałcz dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Wałcz,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacje na prace przy obiektach zabytkowych mogą być przyznawane osobom fizycznym, jednostkom samorządu terytorialnego oraz innym jednostkom organizacyjnym, będącym właścicielami lub posiadaczami zabytków wpisanych do rejestru lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Dotacje udzielane są na prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane zaplanowane na rok złożenia wniosku lub rok następny. Istnieje również możliwość refundacji kosztów poniesionych w ciągu ostatnich trzech lat, pod warunkiem że wykonane prace spełniają wymogi ustawowe.

Zgodnie z art. 77 ustawy, wsparcie finansowe może obejmować wyłącznie tzw. nakłady konieczne, przeznaczone na realizację określonych działań, w tym:

sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,

- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
- Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
- W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
- Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1-3.

- Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.

• **Dotacje Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – dla każdego obiektu położonego na terenie województwa zachodniopomorskiego, wpisanego do rejestru zabytków, możliwe jest udzielenie dotacji na prace remontowe i konserwatorskie, przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dotacje pochodzą z budżetu państwa. Zagadnienia dotyczące udzielania dotacji ze środków publicznych reguluje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe** – dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego – Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego z budżetu Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego przyznawane są środki na dotacje celowe na mocy Uchwały Nr XLVIII/570/23 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19 grudnia 2023 r. w sprawie określenia trybu i zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2023 r. poz. 7214).

Dotacje z budżetu Starostwa Wałeckiego – reguluje Uchwałą Nr XV/118/2012 Rady Powiatu w Wałczu z dnia 26 czerwca 2012 r. w sprawie udzielenia dotacji z budżetu powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wniosek o udzielenie dotacji kieruje się do Zarządu Powiatu w Wałczu w terminie do dnia 30 września roku poprzedzającego rok, w którym planuje się wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Wałcz – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą nr X/46/2011 Rady Gminy Wałcz z dnia 25 sierpnia 2011 r. ustanawia zasady przyznawania dotacji celowych z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie Gminy Wałcz.

Początkowo dotacja mogła wynosić do 70% ogółu nakładów poniesionych na prace lub roboty budowlane. Na mocy Uchwały Nr XI/109/2025 Rady Gminy z dnia 27 lutego 2025 r. zmieniono ten zapis, zwiększając maksymalną wysokość dotacji do 90% ogółu nakładów.

Wnioski należy składać do Wójta Gminy Wałcz na odpowiednim formularzu do dnia 30 września roku poprzedzającego planowane prace.

W wyjątkowych sytuacjach, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac, dopuszcza się możliwość udzielenia dotacji w roku złożenia wniosku, pod warunkiem zabezpieczenia środków w uchwale budżetowej.

Uchwała ta stanowi ważne narzędzie wspierające ochronę dziedzictwa kulturowego Gminy Wałcz, umożliwiając właścicielom zabytków uzyskanie wsparcia finansowego na ich konserwację i restaurację.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

W ramach krajowego systemu wspierania ochrony zabytków istotne miejsce zajmują różnorodne źródła zewnętrznego finansowania, pochodzące z instytucji publicznych i funduszy krajowych, które uzupełniają środki własne właścicieli zabytków.

• Konkurs „Zabytek Zadbane”

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w siedmiu kategoriach:

- Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
- Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
- Adaptacja obiektów zabytkowych;
- Architektura i budownictwo drewniane;
- Zabytki techniki (w tym budownictwo przemysłowe i inżynieryjne);
- Zabytek dostępny;
- Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundację Orange.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od dnia 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z kluczowych źródeł finansowania działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami są środki budżetowe pozostające w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Minister corocznie ogłasza nabory wniosków w ramach programów operacyjnych, które mają na celu wspieranie szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa kulturowego.

Programy te obejmują dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru, a także inicjatywy edukacyjne, popularyzatorskie i dokumentacyjne. Dzięki temu możliwe jest zarówno zachowanie substancji zabytkowej, jak i zwiększanie społecznej świadomości wartości dziedzictwa kulturowego. Programy operacyjne są dostosowywane do aktualnych potrzeb sektora oraz kierunków polityki kulturalnej państwa, stanowiąc jedno z najważniejszych narzędzi wspierających trwałą i zrównoważoną opiekę nad zabytkami.

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):

- weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomych (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Oprócz podstawowych źródeł finansowania, takich jak środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego, istotną rolę w finansowaniu działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków odgrywają także fundusze zewnętrzne, w szczególności środki pochodzące z Unii Europejskiej. Programy unijne, zarówno krajowe, jak i regionalne, oferują wsparcie dla projektów mających na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego, rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ich adaptację do nowych funkcji. Dodatkowo, możliwe jest pozyskiwanie funduszy z międzynarodowych organizacji i fundacji działających na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co stanowi istotne uzupełnienie krajowych mechanizmów wsparcia.

• Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021-2027

W ramach programu Fundusze Europejskie dla Pomorza Zachodniego 2021-2027 przewidziano wsparcie dla projektów związanych z dziedzictwem kulturowym i zabytkami. Program ten oferuje różnorodne możliwości finansowania działań mających na celu ochronę, konserwację oraz promocję dziedzictwa kulturowego regionu.

W ramach programu, szczególny nacisk położono na:

- Prace restauratorskie i konserwatorskie obiektów zabytkowych i o znaczeniu historycznym, w tym adaptację budynków do nowych funkcji kulturalnych lub turystycznych.
- Konserwację muzealiów, starodruków, archiwaliów i innych zabytków ruchomych, wraz z dostosowaniem pomieszczeń do ich przechowywania oraz zakupem niezbędnego wyposażenia.
- Cyfryzację zasobów kulturowych i udostępnianie ich z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych, co pozwala na szerszy dostęp do dziedzictwa kulturowego.
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznych w ramach układów urbanistycznych wpisanych do ewidencji lub rejestru zabytków, w tym małej architektury i infrastruktury towarzyszącej.

Te działania są realizowane w ramach Priorytetu 5: „Fundusze Europejskie na rzecz przyjaznego mieszkańcom Pomorza Zachodniego” oraz Priorytetu 7: „Fundusze Europejskie na rzecz partnerskiego Pomorza Zachodniego”.

Dla Gminy Wałcz oznacza to szansę na:

- Renowację lokalnych zabytków i adaptację ich do celów kulturalnych lub turystycznych.
- Rozwój infrastruktury turystycznej opartej na dziedzictwie kulturowym, co może przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności regionu.
- Cyfryzację i promocję zasobów kulturowych, co pozwoli na ich szersze udostępnienie mieszkańcom i turystom.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również

na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• **Kreatywna Europa 2021-2027**

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Wałczu
11. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie
12. Program Opieki na zabytkami Gminy Wałcz na lata 2016-2020
13. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wałcz na lata 2021-2025, opracowanie: VERBUM - Waldemar Grzegorz Witek, 2021
14. Chmielewska, M., Dziedzictwo kulturowe w planowaniu przestrzennym, Warszawa: Oficyna Wydawnicza PW, 2012
15. Czarnecki, A., Zarys dziejów Wałcza i ziemi wałeckiej, Wałcz: Starostwo Powiatowe, 2000
16. Dolata, M., Architektura wiejska Pomorza Zachodniego – formy i przemiany, Szczecin: ZAPOL, 2015
17. Gajewska, M., Zabytki sakralne Pomorza Zachodniego, Szczecin: Księży Młyn, 2010
18. Majewski, P., Ochrona dziedzictwa kulturowego w polityce lokalnej, Warszawa: Instytut Dziedzictwa Narodowego, 2014
19. Okoń, S., Folwarki, dwory i pałace Pomorza Zachodniego, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2018.
20. Piwocki, K., Krajobraz kulturowy jako przedmiot ochrony prawnej, w: „Ochrona Zabytków”, nr 1(266)/2011, s. 34-45
21. www.gminawalcz.pl
22. www.zabytek.pl
23. www.stat.gov.pl/gus
24. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Wałcz
2. Tabela nr 2. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Wałcz jest właścicielem
3. Tabela nr 3. Analiza SWOT
4. Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Wałcz

12. Załączniki**Załącznik nr 1. GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW – zabytki nieruchome ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków - (WKZ - stan z 2010 r.)**

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT (NAZWA WŁASNA)	STAN ZACHOWANIA (WARTOŚCI ZABYTKOWE) OCENA: 2 - 5
1.	Boguszyń		park dworski	3 - dostateczny
2.	Brzezinki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
3.	Chrzastkowo	m. Wałcz	park dworski	nie dotyczy (przepisać do miasta Wałcz)
4.	Chude		cmentarz ewangelicki	2/3 - zły / dostateczny (zmiana funkcji – pasieka)
5.	Chude		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
6.	Chwiram	Nr 1A	stajnia w zespole folwarcznym	4/5 - dobry / b. dobry
7.	Chwiram	Nr 1A	stodoła w zespole folwarcznym	4/5 - dobry / b. dobry
8.	Chwiram	Nr 25	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
9.	Chwiram		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
10.	Chwiram		cmentarz (II) katolicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
11.	Chwiram		stodoła polna w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
12.	Chwiram		zespół folwarczny	4 - dobry
13.	Czapla-Młyn		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
14.	Czapla-Młyn		młyn gospodarczy	4 - dobry
15.	Czechyń		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
16.	Czepiec		park dworski	2/3 - zły / dostateczny
17.	Czepiec		zespół folwarczny	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
18.	Dębołęka		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
19.	Dobino	Nr 5-7	zespół folwarczny	3 - dostateczny
20.	Dobino	Nr 34	zespół folwarczny	3 - dostateczny
21.	Dobino	Nr 49	gorzelnia spółkowa	3/4 – dostateczny / dobry
22.	Dobino		cmentarz (II) katolicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
23.	Dobrochowo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
24.	Dobrzyca		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
25.	Dzikowo	Nr 56	oficyna w zespole folwarcznym	4 - dobry
26.	Dzikowo	Nr 58	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	4 - dobry
27.	Dzikowo	Nr 63	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
28.	Dzikowo	Nr 65	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT (NAZWA WŁASNA)	STAN ZACHOWANIA (WARTOŚCI ZABYTKOWE) OCENA: 2 - 5
29.	Dzikowo	Nr 66	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
30.	Dzikowo	Nr 67	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
31.	Dzikowo	Nr 68	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
32.	Dzikowo	Nr 69	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3/4 - dostateczny / dobry
33.	Dzikowo		chlewnia w zespole folwarcznym	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
34.	Dzikowo		cmentarz (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
35.	Dzikowo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
36.	Dzikowo		gorzelnia w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
37.	Dzikowo		krochmalnia w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
38.	Dzikowo		kuźnia, waga w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
39.	Dzikowo		stodoła w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
40.	Dzikowo		zespół folwarczny	3 - dostateczny
41.	Głowaczewo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
42.	Golce	Nr 10	młyn wodny	4 - dobry
43.	Golce (Folwark)	Nr 47-48	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
44.	Golce		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	3 - dostateczny
45.	Golce		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
46.	Gostomia		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
47.	Gostomia		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
48.	Gostomia		gorzelnia	3 - dostateczny
49.	Gostomia		kościół filialny pw. św. Jana Chrzciciela	3/4 - dostateczny / dobry
50.	Górnica		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
51.	Górnica		zespół folwarczny	3 - dostateczny
52.	Karsibór		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
53.	Karsibór		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
54.	Kłębowiec	Nr 13	młyn wodny	3 - dostateczny
55.	Kłębowiec		cmentarz (II) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
56.	Kłębowiec		zespół folwarczny	3 - dostateczny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT (NAZWA WŁASNA)	STAN ZACHOWANIA (WARTOŚCI ZABYTKOWE) OCENA: 2 - 5
57.	Kłosowo		cmentarz (I) ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
58.	Kłosowo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
59.	Kolno	Nr 21-22	dwór	3 - dostateczny
60.	Kolno		cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	4 - dobry
61.	Kolno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
62.	Kołatnik		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
63.	Kołatnik		zespół folwarczny z młynem	3 - dostateczny
64.	Laski Waleckie		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
65.	Lipie		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
66.	Lipie		zespół folwarczny	3 - dostateczny
67.	Lubno	Nr 57	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
68.	Lubno	Nr 58	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
69.	Lubno		cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	3/4 - dostateczny / dobry
70.	Lubno		pałac	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
71.	Lubno		stodoła w zespole folwarcznym	2/3 - zły / dostateczny
72.	Lubno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
73.	Łąki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
74.	Łowiska		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
75.	Ługi Waleckie		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
76.	Nagórze		zespół folwarczny	3 - dostateczny
77.	Nakielno		spichlerz w zespole folwarcznym	3 - dostateczny
78.	Nakielno		spichlerz, stolarnia w zespole folwarcznym	2/3 - zły / dostateczny
79.	Nakielno		zespół folwarczny	3 - dostateczny
80.	Omulno		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
81.	Ostrowiec		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
82.	Plebanka	Nr 42-49	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
83.	Pluskota		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	3 - dostateczny
84.	Popowo		park dworski	3 - dostateczny
85.	Popowo		zespół folwarczny	3 - dostateczny
86.	Prusinowo Wą.		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
87.	Prusinowo Wą.		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT (NAZWA WŁASNA)	STAN ZACHOWANIA (WARTOŚCI ZABYTEKOWE) OCENA: 2 - 5
88.	Prusinówko		zespół folwarczny	3 - dostateczny
89.	Przybkowo	Nr 11-16	zespół folwarczny	3 - dostateczny
90.	Różewo		cmentarz (I) katolicki, ob. parafialny	4 - dobry
91.	Różewo		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
92.	Różewo		park dworski	3 - dostateczny
93.	Różewo		stajnia-spichlerz-mieszkanie z zespołem folwarcznym	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
94.	Różewo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
95.	Rudki		cmentarz (I) ewangelicki, ob. komunalny	3 - dostateczny
96.	Rudki		zespół folwarczny	3 - dostateczny
97.	Rudki	Młyn	cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
98.	Rudki	Łłowiec	cmentarz (III) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
99.	Rutwica		zespół folwarczny	3 - dostateczny
100.	Sitowo	Nr 1	dwór	3 - dostateczny
101.	Sitowo		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
102.	Strączno		cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	rejestr zabytków
103.	Strączno		zespół folwarczny	3/4 - dostateczny / dobry
104.	Szwecja	Szkolna 17	chałupa	wyburzony - nie istnieje (do wykreślenia z WEZ)
105.	Szwecja	Szkolna 42	gorzelnia	4 - dobry
106.	Szwecja		cmentarz (II) katolicki, ob. komunalny	4 - dobry
107.	Świętosław		cmentarz ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
108.	Wiesiółka		zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
109.	Witankowo	Folwark	zespół folwarczny	2/3 - zły / dostateczny
110.	Witankowo	Wałcz	cmentarz (I) katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry
111.	Witankowo	Wałcz	cmentarz (II) ewangelicki, ob. nieużytkowany	2/3 - zły / dostateczny
112.	Zdbice	Wałcz	cmentarz katolicki, ob. komunalny	3/4 - dostateczny / dobry

Załącznik nr 2. GMINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW – inne zabytki nieruchome wyznaczone przez Wójta Gminy Walcz – (2015 r.)

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT (NAZWA WŁASNA)	STAN ZACHOWANIA (WARTOŚCI ZABYTEKOWE) OCENA: 2 - 5
1.	Kolno		kościół pw. św. Heleny	4 - dobry
2.	Zdbice		kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	4 – dobry

Załącznik nr 3. Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie Gminy Walcz (na dzień 30.07.2025)

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
1	Wiesiółka	1	34-25	3
2	Chwiram	6	35-23	1
3	Wiesiółka	10	34-25	4
4	Zdbice	3	32-24	3
5	Głowaczewo	1	33-25	1
6	Chwiram	7	35-23	2
7	Wiesiółka	12	34-25	6
8	Chwiram	10	35-23	5
9	Głowaczewo	2	33-25	2
10	Zdbice	4	32-24	4
11	Wiesiółka	13	34-25	7
12	Różewo	23	36-23	42
13	Chwiram	11	35-23	6
14	Głowaczewo	3	33-25	3
15	Zdbice	5	32-24	5
16	Wiesiółka	14	34-25	8
17	Chwiram	12	35-23	7
18	Głowaczewo	4	33-25	4
19	Różewo	34	36-23	53
20	Zdbice	6	32-24	6
21	Wiesiółka	15	34-25	9
22	Chwiram	13	35-23	8
23	Głowaczewo	5	33-25	5
24	Różewo	35	36-23	54
25	Zdbice	7	32-24	7
26	Wiesiółka	16	34-25	10
27	Głowaczewo	6	33-25	6
28	Chwiram	14	35-23	9
29	Dzikowo	2	36-22	2
30	Zdbice	8	32-24	8
31	Wiesiółka	17	34-25	11
32	Czechyń	1	33-25	7
33	Chwiram	15	35-23	10
34	Dzikowo	5	36-22	5
35	Zdbice	9	32-24	9
36	Wiesiółka	18	34-25	12
37	Czechyń	4	33-25	10
38	Chwiram	16	35-23	11
39	Dzikowo	7	36-22	7
40	Wiesiółka	19	34-25	13
41	Zdbice	10	32-24	10

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
42	Rudki	23	32-23	1
43	Chwiram	17	35-23	12
44	Golce	1	32-23	2
45	Zdbice	11	32-24	11
46	Dzikowo	8	36-22	8
47	Wiesiółka	20	34-25	14
48	Chwiram	18	35-23	13
49	Golce	4	32-23	5
50	Zdbice	12	32-24	12
51	Dzikowo	11	36-22	11
52	Wiesiółka	21	34-25	15
53	Chwiram	19	35-23	14
54	Golce	6	32-23	7
55	Dzikowo	12	36-22	12
56	Zdbice	13	32-24	13
57	Wiesiółka	22	34-25	16
58	Chwiram	20	35-23	15
59	Golce	9	32-23	10
60	Wiesiółka	23	34-25	17
61	Zdbice	14	32-24	14
62	Dzikowo	15	36-22	15
63	Chwiram	21	35-23	16
64	Golce	10	32-23	11
65	Zdbice	15	32-24	15
66	Dzikowo	16	36-22	16
67	Wiesiółka	24	34-25	18
68	Chwiram	22	35-23	17
69	Golce	11	32-23	12
70	Zdbice	17	32-24	17
71	Dzikowo	17	36-22	17
72	Chwiram	23	35-23	18
73	Wiesiółka	25	34-25	19
74	Golce	12	32-23	13
75	Wybudowanie Wałcz	1	35-23	19
76	Witankowo	36	34-24	59
77	Dzikowo	20	36-22	20
78	Wiesiółka	26	34-25	20
79	Golce	14	32-23	15
80	Wybudowanie Wałcz	2	35-23	20
81	Chwiram	9	35-23	4
82	Dzikowo	21	36-22	21
83	Wiesiółka	27	34-25	21
84	Golce	15	32-23	16
85	Gostomia	1	35-23	21
86	Chwiram	8	35-23	3
87	Dzikowo	22	36-22	22
88	Wiesiółka	28	34-25	22
89	Różewo	1	35-23	22
90	Dzikowo	27	35-22	39
91	Dzikowo	24	36-22	24
92	Wiesiółka	29	34-25	29
93	Różewo	3	35-23	23
94	Gostomia	4	36-23	3
95	Dzikowo	25	36-22	25

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
96	Wiesiółka	30	34-25	24
97	Różewo	4	35-23	24
98	Gostomia	5	36-23	4
99	Dzikowo	26	36-22	26
100	Wiesiółka	31	34-25	25
101	Różewo	5	35-23	25
102	Gostomia	7	36-23	6
103	Rutwica	2	35-22	2
104	Gostomia	2	36-23	1
105	Wiesiółka	32	34-25	26
106	Gostomia	8	36-23	7
107	Rutwica	8	35-22	8
108	Wiesiółka	33	34-25	27
109	Gostomia	9	36-23	8
110	Zagórki	1	35-22	9
111	Wiesiółka	34	34-25	28
112	Gostomia	17	36-23	16
113	Karsibór	2	32-23	18
114	Wiesiółka	35	34-25	29
115	Gostomia	24	36-23	23
116	Gostomia	3	36-23	2
117	Karsibór	4	32-23	19
118	Wiesiółka	36	34-25	30
119	Gostomia	33	36-23	32
120	Gostomia	11	36-23	10
121	Karsibór	5	32-23	20
122	Gostomia	34	36-23	33
123	Gostomia	12	36-23	11
124	Karsibór	6	32-23	21
125	Gostomia	13	36-23	12
126	Karsibór	7	32-23	22
127	Gostomia	14	36-23	13
128	Karsibór	8	32-23	23
129	Gostomia	15	36-23	14
130	Karsibór	9	32-23	24
131	Gostomia	18	36-23	17
132	Karsibór	10	32-23	25
133	Zagórki	4	35-22	12
134	Gostomia	19	36-23	18
135	Karsibór	11	32-23	26
136	Strączno	8	35-22	15
137	Gostomia	21	36-23	20
138	Karsibór	12	32-23	27
139	Gostomia	26	36-23	25
140	Karsibór	14	32-23	29
141	Gostomia	27	36-23	26
142	Karsibór	16	32-23	31
143	Gostomia	29	36-23	28
144	Kłębowiec	21	33-23	22
145	Karsibór	17	32-23	32
146	Gostomia	30	36-23	29
147	Karsibór	18	32-23	33
148	Wiesiółka	3	34-25	56
149	Gostomia	31	36-23	30

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
150	Gostomia	32	36-23	31
151	Dobino	1	35-24	2
152	Różewo	17	36-23	36
153	Dobino	3	35-24	4
154	Różewo	18	36-23	37
155	Dobino	4	35-24	5
156	Różewo	21	36-23	40
157	Dobino	5	35-24	6
158	Różewo	22	36-23	41
159	Dobino	6	35-24	7
160	Różewo	24	36-23	43
161	Dobino	8	35-24	9
162	Różewo	25	36-23	44
163	Dobino	9	35-24	10
164	Różewo	27	36-23	46
165	Karsibór	1	32-23	36
166	Różewo	28	36-23	47
167	Dobino	10	35-24	11
168	Różewo	29	36-23	48
169	Lubno	14	33-23	1
170	Dobino	11	35-24	12
171	Różewo	30	36-23	49
172	Dobino	12	35-24	13
173	Kłębowiec	2	33-23	3
174	Różewo	31	36-23	50
175	Kłębowiec	33	33-23	34
176	Dobino	13	35-24	14
177	Kłębowiec	1	33-23	2
178	Różewo	32	36-23	51
179	Prusinowo	9	35-22	48
180	Różewo	11	35-24	16
181	Kłębowiec	3	33-23	4
182	Różewo	33	36-23	52
183	Prusinowo	13	35-22	52
184	Różewo	12	35-24	17
185	Kłębowiec	4	33-23	5
186	Różewo	36	36-23	55
187	Różewo	13	35-24	18
188	Kłębowiec	5	33-23	6
189	Różewo	37	36-23	56
190	Kłębowiec	6	33-23	7
191	Różewo	14	35-24	19
192	Dzikowo	1	36-22	1
193	Kłębowiec	7	33-23	8
194	Różewo	15	35-24	20
195	Dzikowo	3	36-22	3
196	Kłębowiec	8	33-23	9
197	Dzikowo	4	36-22	4
198	Różewo	16	35-24	21
199	Kłębowiec	9	33-23	10
200	Dzikowo	6	36-22	6
201	Witankowo	35	35-24	47
202	Kłębowiec	10	33-23	11
203	Dzikowo	9	36-22	9

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
204	Witankowo	36	35-24	48
205	Kłębowiec	11	33-23	12
206	Dzikowo	10	36-22	10
207	Witankowo	37	35-24	49
208	Kłębowiec	12	33-23	13
209	Witankowo	38	35-24	50
210	Kłębowiec	13	33-23	14
211	Witankowo	40	35-24	52
212	Kłębowiec	14	33-23	15
213	Dzikowo	13	36-22	13
214	Witankowo	42	35-24	54
215	Kłębowiec	15	33-23	16
216	Dzikowo	14	36-22	14
217	Kłębowiec	16	33-23	17
218	Dzikowo	23	36-22	23
219	Różewo	6	36-24	6
220	Kłębowiec	17	33-23	18
221	Dzikowo	19	36-22	19
222	Różewo	5	36-24	5
223	Kłębowiec	18	33-23	19
224	Różewo	1	36-24	1
225	Dzikowo	18	36-22	18
226	Kłębowiec	19	33-23	20
227	Różewo	2	36-24	2
228	Rutwica	1	35-22	1
229	Kłębowiec	20	33-23	21
230	Różewo	3	36-24	3
231	Kłębowiec	22	33-23	23
232	Rutwica	4	35-22	4
233	Różewo	4	36-24	4
234	Kłębowiec	23	33-23	24
235	Rutwica	5	35-22	5
236	Rutwica	6	35-22	6
237	Kłębowiec	24	33-23	25
238	Laski Wa?eckie	1	32-21	4
239	Rutwica	7	35-22	7
240	Kłębowiec	25	33-23	26
241	Rutwica	9	35-21	20
242	Zagórki	2	35-22	10
243	Kłębowiec	26	33-23	27
244	Rutwica	12	35-21	23
245	Zagórki	3	35-22	11
246	Rutwica	14	35-21	25
247	Kłębowiec	27	33-23	28
248	Zagórki	5	35-22	13
249	Rutwica	15	35-21	36
250	Kłębowiec	28	33-23	29
251	Strączno	7	35-22	14
252	Nakielno	1	34-22	1
253	Kłębowiec	30	33-23	31
254	Strączno	9	35-22	16
255	Nakielno	2	34-22	2
256	Kłębowiec	31	33-23	32
257	Strączno	10	35-22	17

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
258	Nakielno	3	34-22	3
259	Kłębowiec	32	33-23	33
260	Strączno	11	35-22	18
261	Kłębowiec	34	33-23	35
262	Nakielno	4	34-22	4
263	Strączno	13	35-22	20
264	Kłębowiec	35	33-23	36
265	Nakielno	5	34-22	5
266	Strączno	14	35-22	21
267	Kłębowiec	36	33-23	37
268	Strączno	2	34-22	6
269	Strączno	15	35-22	22
270	Kłębowiec	37	33-23	38
271	Strączno	7	34-22	8
272	Strączno	16	35-22	23
273	Kłębowiec	38	33-23	39
274	Strączno	3	34-22	9
275	Strączno	17	35-22	24
276	Wiesiółka	37	33-23	51
277	Strączno	18	35-22	25
278	Strączno	4	34-22	10
279	Ługi	5	35-22	30
280	Wiesiółka	38	33-23	52
281	Ługi	1	35-22	26
282	Strączno	5	34-22	11
283	Dobino	2	35-24	3
284	Prusinowo	2	35-22	41
285	Ługi	2	35-22	27
286	Strączno	6	34-22	12
287	Kłosowo	1	31-21	2
288	Prusinowo	6	35-22	45
289	Ługi	3	35-22	28
290	Kłosowo	2	31-21	3
291	Prusinowo	7	35-22	46
292	Ługi	4	35-22	29
293	Lipie	1	31-21	4
294	Ługi	6	35-22	31
295	Prusinowo	10	35-22	49
296	Kłosowo	3	31-22	6
297	Ługi	7	35-22	32
298	Rudki	1	31-22	7
299	Ługi	8	35-22	33
300	Rudki	2	31-22	8
301	Ługi	9	35-22	34
302	Rudki	3	31-22	9
303	Ługi	10	35-22	35
304	Rudki	4	31-22	10
305	Ługi	11	35-22	36
306	Rudki	5	31-22	11
307	Ługi	12	35-22	37
308	Rudki	6	31-22	12
309	Lubno	1	33-22	1
310	Ługi	13	35-22	38
311	Rudki	7	31-22	13

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
312	Prusinowo	1	35-22	40
313	Lubno	15	33-22	2
314	Wiesiółka	2	34-24	5
315	Prusinowo	15	35-22	54
316	Prusinowo	3	35-22	42
317	Lubno	17	33-22	4
318	Wiesiółka	3	34-24	6
319	Prusinowo	4	35-22	43
320	Prusinowo	16	35-22	55
321	Lubno	19	33-22	6
322	Prusinowo	5	35-22	44
323	Rutwica	10	35-21	21
324	Lubno	21	33-22	8
325	Lubno	22	33-22	9
326	Prusinowo	8	35-22	47
327	Lubno	24	33-22	11
328	Prusinowo	11	35-22	50
329	Prusinowo	12	35-22	51
330	Lubno	27	33-22	14
331	Rutwica	11	35-21	22
332	Prusinowo	17	35-22	56
333	Lubno	28	33-22	15
334	Rudki	9	31-23	1
335	Lubno	30	33-22	26
336	Rudki	10	31-23	2
337	Lubno	31	33-22	27
338	Rudki	11	31-23	3
339	Lubno	1	34-23	1
340	Rudki	12	31-23	4
341	Wiesiółka	4	34-24	7
342	Lubno	2	34-23	2
343	Rudki	13	31-23	5
344	Wiesiółka	5	34-24	8
345	Lubno	3	34-23	3
346	Rudki	14	31-23	6
347	Prusinowo	14	35-22	53
348	Wiesiółka	7	34-24	10
349	Rudki	15	31-23	7
350	Lubno	4	34-23	4
351	Wiesiółka	8	34-24	11
352	Różewo	19	36-23	38
353	Rudki	16	31-23	8
354	Lubno	5	34-23	5
355	Witankowo	1	34-24	12
356	Rutwica	13	35-21	24
357	Rudki	17	31-23	9
358	Różewo	26	36-23	45
359	Witankowo	2	34-24	13
360	Lubno	6	34-23	6
361	Rudki	18	31-23	10
362	Przybkowo	10	34-23	100
363	Witankowo	3	34-24	14
364	Różewo	38	36-23	57
365	Lubno	7	34-23	7

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
366	Rudki	19	31-23	11
367	Przybkowo	11	34-23	101
368	Rutwica	3	35-22	3
369	Lubno	8	34-23	8
370	Dębołęka	1	32-22	1
371	Lubno	9	34-23	9
372	Dębołęka	2	32-22	2
373	Dębołęka	3	32-22	3
374	Lubno	10	34-23	10
375	Dębołęka	5	32-22	5
376	Rudki	21	32-22	7
377	Rudki	22	32-22	8
378	Karsibór	3	32-22	10
379	Witankowo	4	34-24	15
380	Kolno	2	32-22	12
381	Witankowo	5	34-24	16
382	Strączno	12	35-22	19
383	Kolno	3	32-22	13
384	Witankowo	6	34-24	17
385	Kolno	4	32-22	14
386	Witankowo	7	34-24	18
387	Kolno	5	32-22	15
388	Lubno	11	34-23	11
389	Witankowo	8	34-24	19
390	Kolno	6	32-22	16
391	Lubno	12	34-23	12
392	Witankowo	9	34-24	20
393	Kolno	7	32-22	17
394	Przybkowo	1	34-23	91
395	Witankowo	10	34-24	21
396	Przybkowo	2	34-23	92
397	Kolno	8	32-22	18
398	Witankowo	11	34-24	22
399	Przybkowo	3	34-23	93
400	Górnica	1	32-22	19
401	Przybkowo	4	34-23	94
402	Górnica	2	32-22	20
403	Przybkowo	5	34-23	95
404	Przybkowo	6	34-23	96
405	Górnica	3	32-22	21
406	Przybkowo	7	34-23	97
407	Górnica	4	32-22	22
408	Przybkowo	8	34-23	98
409	Górnica	5	32-22	23
410	Wiesiółka	6	34-24	9
411	Przybkowo	9	34-23	99
412	Szwecja	23	33-24	2
413	Chwiram	1	34-23	102
414	Szwecja	27	33-24	6
415	Chwiram	2	34-23	103
416	Witankowo	12	34-24	23
417	Chwiram	3	34-23	104
418	Witankowo	13	34-24	24
419	Chwiram	4	34-23	105

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
420	Witankowo	14	34-24	25
421	Chwiram	5	34-23	106
422	Kłębowiec	1	32-23	34
423	Kłębowiec	2	32-23	35
424	Szwecja	1	32-24	18
425	Szwecja	2	32-24	19
426	Szwecja	3	32-24	20
427	Witankowo	35	34-24	58
428	Ostrowiec	1	33-24	7
429	Szwecja	4	32-24	21
430	Szwecja	5	32-24	22
431	Szwecja	6	32-24	23
432	Witankowo	15	34-24	26
433	Szwecja	7	32-24	24
434	Witankowo	16	34-24	27
435	Szwecja	8	32-24	25
436	Szwecja	9	32-24	26
437	Szwecja	10	32-24	27
438	Szwecja	11	32-24	28
439	Szwecja	12	32-24	29
440	Szwecja	13	32-24	30
441	Szwecja	14	32-24	31
442	Prusinowo	18	35-22	57
443	Szwecja	15	32-24	32
444	Witankowo	17	34-24	28
445	Dobino	14	35-24	15
446	Kłębowiec	39	33-23	53
447	Szwecja	16	32-24	33
448	Witankowo	18	34-24	29
449	Witankowo	39	35-24	51
450	Lubno	30	33-23	55
451	Szwecja	17	32-24	34
452	Witankowo	19	34-24	30
453	Witankowo	41	35-24	53
454	Kłębowiec	40	33-23	56
455	Szwecja	18	32-24	35
456	Gostomia	6	36-23	5
457	Golce	17	32-23	37
458	Szwecja	19	32-24	36
459	Gostomia	10	36-23	9
460	Szwecja	20	32-24	37
461	Gostomia	16	36-23	15
462	Szwecja	21	32-24	38
463	Gostomia	20	36-23	19
464	Zdbice	1	32-24	1
465	Gostomia	22	36-23	21
466	Zdbice	2	32-24	2
467	Gostomia	23	36-23	22
468	Witankowo	20	34-24	31
469	Gostomia	25	36-23	24
470	Gostomia	28	36-23	27
471	Gostomia	35	36-23	34
472	Gostomia	36	36-23	35
473	Witankowo	37	34-24	61

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
474	Różewo	20	36-23	20
475	Lubno	16	33-22	3
476	Witankowo	21	34-24	32
477	Lubno	18	33-22	5
478	Witankowo	34	34-24	45
479	Witankowo	22	34-24	33
480	Lubno	20	33-22	7
481	Przybkowo	12	34-24	46
482	Witankowo	23	34-24	34
483	Przybkowo	13	34-24	47
484	Lubno	25	33-22	10
485	Witankowo	24	34-24	35
486	Rudki	24	31-23	15
487	Przybkowo	14	34-24	48
488	Witankowo	25	34-24	36
489	Przybkowo	15	34-24	49
490	Lubno	25	33-22	12
491	Witankowo	26	34-24	37
492	Przybkowo	16	34-24	50
493	Lubno	26	33-22	13
494	Witankowo	27	34-24	38
495	Przybkowo	17	34-24	51
496	Lubno	29	33-22	16
497	Witankowo	28	34-24	39
498	Kłębowiec	29	33-23	30
499	Witankowo	29	34-24	40
500	Szwecja	22	33-24	1
501	Witankowo Sitowo	30	34-24	41
502	Szwecja	24	33-24	3
503	Witankowo Sitowo	31	34-24	42
504	Szwecja	25	33-24	4
505	Witankowo	32	34-24	43
506	Szwecja	26	33-24	5
507	Witankowo	33	34-24	44
508	Ostrowiec	2	33-24	8
509	Ostrowiec	3	33-24	9
510	Przybkowo	18	34-24	52
511	Czechyń	3	33-25	9
512	Przybkowo	19	34-24	53
513	Czechyń	2	33-25	8
514	Przybkowo	20	34-24	54
515	Dębołęka	4	32-22	4
516	Przybkowo	21	34-24	55
517	Rudki	20	32-22	6
518	Przybkowo	23	34-24	57
519	Karsibór	19	32-22	9
520	Przybkowo	22	34-24	56
521	Kolno	1	32-22	11
522	Golce	2	32-23	3
523	Golce	3	32-23	4
524	Golce	5	32-23	6
525	Golce	7	32-23	8
526	Golce	8	32-23	9
527	Golce	13	32-23	14

LP.	NAZWA	NR W MIEJS.	AZP	NR NA ARKUSZA
528	Golce	16	32-23	17
529	Karsibór	13	32-23	28
530	Karsibór	15	32-23	30
531	Zdbice	16	32-24	16
532	Zdbice	18	31-23	14
533	Lipie	7	31-21	21
534	Lipie	6	31-21	20
535	Wałcz	82	35-24	1
536	Dobino	7	35-24	8
537	Lipie	2	31-21	16
538	Lipie	5	31-21	19
539	Lipie	4	31-21	18
540	Czapla	1	34-24	60
541	Lipie	3	31-21	17
542	Wałcz	82	33-23	40
543	Lubno	34	32-22	29
544	Lubno	33	32-22	28
545	Lubno	32	32-22	24